

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

ИЗЛАЗИ ДВА ПУТ СВАКОГ МЕСЕЦА У СВЕСКАМА ОД 8 И ВИШЕ
СТАВАКА. ЦЕНА ЈЕ: ЗА СРБИЈУ 12 ДИНАРА, А ЗА ЦРНУ ГОРУ, БУГАР-
СКУ, БОСНУ, ХЕРЦЕГОВИНУ, АУСТРО-УГАРСКУ, РУМУНИЈУ И ТУРСКУ
15 ДИНАРА НА ГОДИНУ

ПРЕТПЛАТА СЕ ШАЉЕ УПРАВИ ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ,
А РУКОПИСИ УРЕДНИШТВУ.

XXIII СВЕСКА У БЕОГРАДУ, 15. ДЕЦЕМБРА 1882. ГОДИНА III

Постављења наставника средњих школа

Актом г. министра просвете и црквених послова

I Постављени су:

У РЕАЛЦИ БЕОГРАДСКОЈ :

г. *Богдан Кузмановић*, за привременог предавача немачког језика, 7. Децембра о. г.

г. *Јован Докић*, за хонорарног предавача хемије, 2. Децембра о. г.

II Разрешен је:

У РЕАЛЦИ БЕОГРАДСКОЈ :

г. *Антоније Маленица*, предавач француског језика, 2. Децембра о. г., по молби.

Премештаји и разрешења од дужности наставника основних школа

Актом г. министра просвете и црквених послова

I Премештени су:

У ПОЖАРЕВАЧКОМ ОКРУГУ :

гђца *Леошава Димитријевићева*, учитељка II разреда мушке школе петровачке, у Дубоку, 29. Новем. о. г.

г. *Арон Костић*, учитељ школе пољанске, у IV разред школе великоградичке, 30. Новембра о. г., по молби.

гђца *Милева Драженовићка*, учитељка школе сибничке, у Пољану, 30. Новембра о. г., по молби.

II Разрешен је:

У ВРАЊСКОМ ОКРУГУ :

г. *Коста Поповић*, учитељ III разреда II одсељења школе врањске, 27. Новембра о. г.

У М Р Л И

Андра Книћанин, професор београдске реалке, 28. Новембра о. г.

Записник Главног Просветног Савета

САСТАНАК СХХХIV

17. Новембра 1882. год. У Београду

Били су: потпредседник Ј. Пецић; редовни чланови: А. Кле-рић, др. В. Бакић, М. Зечевић, М. Миловук, Драг. Јовановић, др. Л. Стевановић; ванредни чланови: М. Валтровић, Јован Ђорђевић, Бор. Тодоровић, Живојин Симић и Петар Никетић.

Привремени пословођ др. Ник. Ј. Петровић.

I

Привремени пословођ чита записник 133. састанка, који Савет прима.

II

Министар просвете и црквених послова, писмом од 6. Новембра ПБр. 9212., спроводи Савету сведочанства Владислава Жикеша, пивара из Зајечара, који се моли за предавача певања и свирања у средњој школи. Из сведочанства види се да је г. Жикеш учио приватно годину дана певање, но с обзиром на то што га неки чланови Савета лично познају као добра и способна у музици, Просветни је Савет мишљења да се г. Жикеш може примити за привременог учитеља певања и свирања у средњој школи.

III

Министар просвете и црквених послова, писмом од 12. Новембра ПБр. 9432., спроводи Савету сведочанства г. Херменегилда Мартаца, који се моли за предавача немачког језика и цртања у средњој школи. Г. Херменегилд је положио испит зрелости у Сплету, учио вишу занатлијску школу и положио пред стручним комисијама испите из цртања и немачког језика. Пошто је доста слаб у српском језику, то је Просветни Савет мишљења да се г. Мартаца може примити за учитеља слободоручног и геометријског цртања у средњој школи.

IV

Потпредседник саопштава просветном Савету акт министра просвете и црквених послова од 9. Новембра ПБр. 9341., којим се упућује Савету на преглед и оцену дело г. Љубе Миљковића под насловом „Познавање и нега човечијег тела“ израђено за I разред гимназије.

Просветни Савет упућује дело то др-у Л. Стефановићу и да се умоли још и г. др. Л. Докић проф. вел. школе.

V

Привремени пословођ чита писмо министра просвете и црквених послова од 9. Новембра ПБр. 9198, којим се спроводе савету „Слике из Српске Историје“ од „Станоја Бошковића,“ с позивом да савет каже може ли се та књига откупити за поклањање ученицима

о испитима, и ако може за које ученике и за коју цену, јер г. Јов. Бошковић, проф. вел. школе, који ту књигу нуди, иште динар по комаду.

Упућује се на преглед и мишљење М. Зечевићу и Љуб. Ковачевићу.

VI

Министар просвете и црквених послова, писмом својим од 17. Новембра ПБр. 9545. спроводи Савету драму Драгутина Ј. Илића под насловом „Краљ Вукашин“ коју писац нуди на откуп за поклањање ученицима о испитима. Дело ово упућује се на оцену и мишљење г. Светомиру Николајевићу, проф. вел. школе и Св. Вуловићу.

VII

Г. Михаило Михаиловић, проф. I ниже гимназије београдске, писмом од 10. Новембра извињава се да не може због слабости примити се прегледања рачунице гђе Милке Свет. Вуловића, која му је по ранијој одауци Главног Просветног Савета достављена.

Уважавајући разлоге које је г. Михаиловић у своме писму навео, Просветни је Савет одлучио да се умоли г. Срега Ј. Стојковић проф. београдске гимназије да прегледа поменуто Рачуницу место г. Михаиловића.

Пошто је дневни ред исцрпен, потпредседник је закључио састанак.

САСТАНАК СХХХV

24. Новембра 1882. год. у Београду.

Били су: потпредседник Ј. Пецић. Редовни чланови: Љуб. Ковачевић, др. В. Бакић, архимандрит Нестор. М. Зечевић, Драг. Јовановић, др. Л. Стевановић. Ванредни чланови: Мих. Валтровић, Љуб. Ковачевић, Јов. Ђорђевић, Б. Козарац, Ж. Симић и П. Никетић.

Привремени пословођ др. Ник. Ј. Петровић.

I

Привремени пословођ чита записник 134. састанка, који Савет усваја.

II

Потпредседник саопштава Просветном Савету писмо арх. Дучића, којим моли Савет да га разреши од чланства у одбору дисциплинском, јер му многи други службени послови не допуштају да и ту дужност врши. Но Савет је с обзиром на то што у дисциплинском одбору има врло мало посла, и што одбор има и заменика једног, који може заменити члана у случају када је спречен другим пословима, одлучио да не може уважити разлоге арх. Дучића и не може га разрешити од чланства у дисциплинском одбору.

III

Драгољуб Јовановић, у име дисциплинског одбора, реферише да је одбор прегледао сва акта по кривицама *Стевана Комненовића*, учитеља студенског, па је нашао да по свима нема доказаних кривица, које би се карактерисале, као укорењена поквареност, због чега не би тог наставника требало држати у учитељству. С тога је одбор мишљења да учитељ *Комненовић* није толико крив да би га требало отпустити из службе учитељске, но пошто се види његова лакомисленост у неким поступцима и несправност у држању школских ствари, требало би га другом блажом казном казнити.

Ј. Пецић противан је мишљењу одбора, јер сматра да је учитељ врло крив, кад иде у механу и тамо јавно чита само револуционарне догађаје, па их после примењује на наше прилике. Ово се мора озбиљно узети и осудити нарочито у садашњим нашим приликама. Не мање крив је учитељ и за то што је издавао било за паре било за љубав школске ствари, као што је то чинио с хартијом, јер што општина купи за школу и сиротне ученике, то учитељ не сме ни под којим изговором да отуђује, а учини ли, то грешити. Не може се поменути учитељ правдати да не пискара по околини, јер у актима има доказа о томе. Најзад учитељ је крив и по томе што се свађа с општином. То је знак да учитељ не ради у школи колико треба. Јер, пошто он има времена и вољу да иде по механама и дражи народ против највиших власти у земљи, пошто отуђује школске ствари, пискара по околини и кад своје време не зна и неће корисније да употреби но на тако што, онда је њему школа последња брига и такав учитељ није за школу, па за то је мишљења да г. *Комненовића* треба отпустити из учитељства.

Рефернат одговара потпредседнику да за све оно за што се г. *Комненовић* окривљује нема потпуна до-

каза у актима. Сведоци не сведоче да је учитељ у злој намери читао догађаје из француске револуције, а сведоче да је то радио по молби општинског писара, но никако их није примењивао на наше прилике, шта више говорно је како народ у својој занесености може много зло да уради, па чак и свог владоца да доведе до гилотине. Учитељ је, дакле, расуђивао револуционарни покрет, који је читао из књиге, која је прописана за средње школе. Што се тиче хартије, учитељ је дао само у једној прилици на послугу 9 табака. То он сам признаје. Само се један акт његов налази којим се хоће пискарање да докаже, а то је за ту цел мало. Међутим испитом се доказало да учитељ није наплатио ништа за тај акт. Трбало би знати да ли се учитељ бави више пискарањем, да ли то чини у школско време и за новац, па тек да се може праведно осудити. Доста се учитељ свађа с општином. На то није ретка појава, јер одношај учитеља наспрам општине није још уређен. Често се општина дигне против учитеља баш за то што је он уредан, га захтева да му се набаве све школске потребе и да деца уредно у школу долазе. Не може се дакле казати да је овде само учитељ крив што је дошао у сукоб с општином, но и општина је у неколико крива за то. Да је све оно што се против учитеља наводи потпуно и доказано, и сам би дисциплински одбор био другог мишљења, али на овако не може се сагласити да се учитељ отпусти из службе.

После овога и још неких објашњења Просветни је Савет мишљења, да г. *Стеван Комненовић*, учитељ школе студенске, није толико крив да би га требало отпустити из службе, но пошто се показао довољно непажљив како у свом понашању према општини, тако и ван школе и школских ствари, то би га требало другом казном казнити.

После тога је потпредседник закључио састанак.

ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈИ ДИРЕКТОРА СРЕДЊИХ ШКОЛА

14.

ПАРАЏИНСКЕ НИЖЕ ГИМНАЗИЈЕ

Господину Министру просвете и црквених послова,

Према распису г. министра од 17. Маја 1880. г. Бр. 2238., част ми је поднети г. министру следећи извештај о стању школе за школску 1881-2 год. поверене мојој управи.

Ради лакшег прегледа, поделићу извештај на два одељка. У првом одељку говорићу о административним а у другом о наставним питањима.

I

1. У почетку школске године уписало се у сва три разреда 119 ученика, и то: 95 мушкараца и 24 девојчице. У појединим разредима било је: у I р. 62 (52 мушк. и 10 девојчица), у II р. 37 (27 мушк. и 10 дев.) и у III р. 20 (16 мушк. и 4 девојч.) ученика.

2. Школску годину довршило је и полагало испите свега: 101 ученик, и то: 79 мушк. и 22 девојчице.

По разредима било је: у I р. 48 (40 м. и 8 д.), у II р. 34 (24 м. и 10 д.) и у III р. 19 (15 м. и 4 д.) ученика.

3. У току школске године оставило је школу свега 18 ученика и то:

а, из разних узрока — 16 (у I р. 12, у II р. 3 и у III р. — 1);

б, због болести — 1 (из I р.); и

в, отишао у други завод — 1 (из I р.).

4. Школу је довршило и прешло у старије разреде на чисто: 67 (46 м. и 21 д.) ученика.

У поједине разреде прелазе: из I у II р. — 30 (22 м. и 8 д.), из II у III р. — 20 (11 м. и 9 д.) и из III у IV — 17 (13 м. и 4 д.).

Понављају разреде: 34 (33 м. и 1 д.) и то: у I р. — 18 (мушк.), II р. — 14 (13 м. и 1 д.) и III р. — 2 (мушк.)

5. Успех у наукама је овај:

а, *врло добрих* — 30 (у I р. — 14, у II р. — 7, и у III р. — 9);

б, *добрих* — 37 (у I р. — 15, у II р. — 14, и у III р. — 8); и

в, *слабих* — 34 (у I р. — 19, у II р. — 13, у III р. — 2).

6. По владању било их је:

а, *примрних* — 90 (у I р. — 43, у II р. 28, у III р. — 19);

б, *добрих* — 9 (у I р. — 3, у II р. — 6); и

в, *лоших* — 2 (у I р.).

7. Изостанака било је:

а, извињених — 669. У I р. — 334 (304 м. и 30 д.); у II р. — 218 (212 м. и 6 д.); у III р. — 147 (123 м. и 24 д.)

б, неизвињених — 514. У I р. — 238 (222 м. и 16 д.); у II — 218 (196 м. и 22 д.); у III р. 58 (52 м. и 6 д.).

8. Одлуком савета професорског, кажњено је — 31 ученик; кажњени су затвором, а за ове кривице:

а, за немир и мање истуне на часовима;

б, за писање безобразних речи;

в, за пушење у школској авлији;

г, за неиздржање казни;

д, за кварење скамија;

ђ, за пушење на улици; и

е, за неуредно понашање ван школе.

Сем ових казни, кажњивани су ученици још и мањим казнама: опоменом, укором, стајањем и клењањем. Ове су казни махом изрицали г. г. наставници ради одржања реда при предавањима; о њима се није водила засебна белешка.

9. Озбиљних случајева непослушности није било.

10. Закашњења од часова било је врло мало

II

Да би овај извештај обухватио и питања наставе, која се поменутих расписом траже, ја сам умолео г. г. наставнике овога завода да ми у кратким потезима изложе своја мишљења односно наставе појединих предмета.

Ово мишљење г. г. наставника потребно ми је било с тога, што потписани у прошлој школској години није био шеф завода о коме сад подноси извештај.

У интересу објашњења појединих питања у погледу наставе, част ми је, овим редом, и то посебне пропратити их:

1. *Наука хришћанска* предавана је у границама наставног плана и по наставном програму у сва три разреда. По разредима је свршена: у I р. — 3 Маја; у II р. — 15 Маја и у III р. — 29 Маја тек године.

Учебници су били: у I р. „библиске приче старог завета“, у II р. „библиске приче новог завета“ — обе од г. Ђ. Даничића; у III р. „обредословље“, прописано за нашу богословију. По свршетку предмета вероучитељ је понављао теже партије.

Из ове науке нису давани писмени задаци, него је г. вероучитељ захтевао од ученика објашњење онога, што им се приликом празника и недеље тумачи из јеванђеља.

2. *Немачки језик* предаван је по учебницима: Немачки буквар и немачка граматика од Трауга (превод С. Поповића).

У првом и другом разреду немачки је свршен по наставном програму, у трећем пак, морао се г. наставник удалити од наставног програма, јер у овд. књижари не беше учебника, кога би се ученици придржавали.

WWW.UNILIB.RS
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Немачки језик свршен је: у I р. почетком а у II и III р. крајем Априла.

Од Априла до испита ученици су понављали пређене партије, у колико је време допустило.

Настава је већином била практична, као што је и сам учебник израђен, кога би требало подврћи строгој ревизији. И при свој маси речи, којом ученици владају, онажа се врло велика тешкоћа у правилном склапању реченица, која у главном долази од учебника, што је више практички него теориски израђен.

По мом мишљењу а и г. наставника овог предмета, требало би израдити нов учебник, који би био заснуван теоријом у компаративи са српским језиком; том компаративом ученицима би се дала очигледна језичка сличност, правилност склапања реченица, — што се све то из садањег учебника не види.

3. *Географија* је предавана по г. В. Карићу (у I и II р.) и г. Драгашевићу (у III р.). У првом свршена је Априла, у другом — Марта, а у трећем крајем Маја. По свршетку ученици су поновили извесне партије.

При предавању служио се наставник картама: кнежевина Србије, Хандковом (Европа), Сидовљевом (Европа, Азија, Африка и Аустралија), Кипертовом (балканско полуострво) и планиглобом (систем Сидовљев). Карте, нарочито Сидовљеве, веома су неудесне из ових разлога:

а, што на њима нема никаквих тачних обележја, по којима би се могли ученику лако објаснити поједини делови и границе; и

б, што на њима није обрађена пажња у цртању, којим се ученику хоће да даде појам о ономе што цртеж представља.

Са малим изузетком могла би се ова примедба применити и на карте што се израђују у државној штампарији. Тако на прилику, не онажа се никаква разлика у цртању између високих и ниских брегова, нарочито у ланцу „Хималаја.“ Шта више ни правац брегова није нацртан како ваља, а о несаразмерности река не треба ни говорити, кад ученик мора замислити по цртању да су много веће по у самој природи. Све ове мане које и ако изгледају незнатне, јако ремете уобразиље ученика.

Ученици трећег разреда цртали су код својих кућа поједине делове света и држава, које је дотични наставник поправљао и враћао ученицима.

Тешкоћа, коју су ученици трећег разреда имали са политичким делом, долази отуд, што нису имали ни једну карту са политичком поделом земаља, изумимајући карту: Аустро-Угарску и Балканско полуострво. Овој тешкоћи у многоме припомаже још и пространи обим, кога ученици једва савлађују, јер при ступању у гимназију, махом деца не уносе позитивно знање из тог предмета.

4. *Познавање човека*, које је тек у почетку прошле школске године укесено у први разред гимназије, веома велике незгоде даје наставнику, односно правца, којим се кретати ваља; јер мора се признати тај предмет није ни у колико обрађен, него се оставља наставнику, да себи бира пут, који би најподеснији био за појимање дечино Увиђајући и сам ову неприлику, која долази од оскудице учебника, није ме ни мало изненадила кубура, којој је дотични наставник прибегао, служећи се кратким изводом из зоологије г. Ј. Панчића и К. Црногорца. При увођењу новог наставног програма, наставник је морао доводити своја дотадања предавања у склад програма долуњујући оно што у свом програму није имао.

С обзиром на то, што нема израђеног учебника и модела за поједине делове тела, морам се задовољити и са приличним успехом у овом предмету који се не да тако лако објаснити ученицима само са два часа недељно.

Наставник је овај предмет диктирао. Диктандо износи 8 табака. Предмет је свршен крајем Априла а по том понављан.

5. *Ботаника*. Предавања су текла по учебнику од Покорнога, превод г. Ј. Пецића.

У допуну биљне анатомије, наставник је диктирао три табака. Наставни је програм тачно извршен. При предавању биле су ученицима на углед «Шрајберове слике» (биље, које се у трговини продаје и биље домаће и отровно). У пролеће наставник је изводио ученике у поље и упознавао их са класификацијом и именима биљака.

За још бољу наставу у ботаници потребан је један „хербаријум,“ као што га неки заводи и

WWW.UNILIB.RS
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

имају. Успех у Ботаници био је у опште добар, а свршена је у половини Марта.

6. *Зоологија* је предавана по књизи г. К. Црногорца Овај учебник више је био ослонац г. наставнику, него прави учебник, јер је по садржини и терминима изостао од научне сувремености. Предавања су текла по наставном програму.

Атласи: Ј. Крејчија и П. Јехличке припомогли су учењу, јер су увек били стављени ученицима на расп. ложење.

У допуну наставе, ваљало би за зоологију набавити „Шрајберове слике.“

Успех је у опште врло добар, а предмет је свршен крајем Априла и до испита два пут поновљен.

7. *Физика* је у оскудици добро израђеног учебника диктирана. Диктандо је свршено крајем Маја а по том понављане главније партије. У оскудици физичких справа, наставник је при тумачењу извесних појава цртао на табли справе и показивао слике из разних дела. Да би се у будуће отклониле ове тешкоће, потребно је, да се бар главнији апарати (електр. машина, в. шмрк, комуникац. цеви, хидростатичне терације, термометар, барометар, ареометар, прстен за топлоту итн.) набаве или ако то није могуће, а оно бар какав физички атлас, који би са сликама био ученицима на углед.

Предавања су вршена по наставном програму.

8. *Аритметика* (рачун) је предавана по Мочнику и Мијаиловићу; ове потоње наставник се држао искључиво у првом разреду.

Сем ових учебника, наставник се при предавању метарских мера служио књигом „Метарске мере“ од Д. Нешића. У трећем разреду диктандо износи један табак. Аритметика је свршена у I разреду половином Априла, у II раз крајем Марта и у III раз. половином Марта. По свршетку, у колико је могуће било, понављане су главније партије.

Успех је у опште приличан, поред све тешкоће предмета. У главном ова тешкоћа долази отуд што ученици, који ступају у гимназију, немају ни основне појмове из те науке, те тако постају жртва механизму. Од механизма не могу да се отресу ни у старијим разредима. Једино средство да се курталишу механизма, било би то, кад би се обраћала нарочита пажња од стране учитеља четвр-

тог разреда основних школа, да деца понове сву аритметичку грађу, док су код њих у школи, са објашњењем аритметичких израза, дотле пређених. Нарочито би требало обратити пажњу на систему бројева, на поједине називе и појмове, на разлику броја и цифре итд.

9. *О српском језику и историји Срба* није ми могуће изложити моје назоре, пошто се у архиви овог завода не налази никакав реферат, јер је дотични наставник премештен почетком ове школ. године у Крушевац.

10. *Цртање геометријско* предавано је по књизи „наука о геометријском цртању“ од Др. Јовановића. У колико је овај предмет по себи тежак за ученике нижих гимн. разреда у толике више хвале заслужује наставник, који га поред све тешкоће — као што сам могао за кратко време приметити — предаје лако и разумљиво и ако не влада најбоље српским језиком Како није било израђеног учебника, то је дотични наставник предавао по програму кога је савет проф. усвојио.

11. *Цртање слободном руком* предавано је по обрасцима који су за ту цељ послати заводу од министарства просвете и цркв. послова.

12. *Краснопис* је предаван у I и II разреду. Прегледалице су разне са ћирилицом, латиницом и готским (нем.) писменима.

13. *Гимнастика* је предавана по наставном програму у сва три разреда. Женскиње су биле изузете само у извесним радњама, које не одговарају — у погледу морала — њиховој природи.

14. *Нотно певање и музика*, вршено је по програму дотичног наставника, кога је поднео савету професорском на увиђај. И ако је наставник за ове вештине доста касно постављен, опет се респектовати мора његов труд и успех ученика. Основи су певања праћени виолином ради распознавања гласа; а уз то тумачење знакова „кључа“, „трајање гласа“ (разломци $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{16}$ итд.) „форте“, „пијано“ итд. У колико су се ученици могли упознати с основима, у толико су и вежбана у светским песмама. У црквеним песмама обучавао је ученике оvd. вероучитељ.

15. Ученици особиту вољу показују за: нотно певање, музику и гимнастику. Са цртањем је већ

одвратније. У колико сам могао приметити, одвратност у цртању долази отуд што оцена не упливише на прелаз и што се монотоним радом (цртање по обрасцима) не буди у деце воља самој вештини, те су с тога наставници — у колико је мени познато — у великој незгоди за одржање реда на часу. А још главнији услов тој чамотињи и тај је, што су господа наставници речене вештине слабо награђени и без икакве каријере. Крајње је време а у интересу наставе, да се и њима стање поправи и доведу у ред наставника са систематичком платом.

Да би се одвратност ученика према цртању отклонила, мњења сам, да се сем она два поменућа предлога још и ово учини: да се белешка из цртања сматра као меродавна за прелаз, или: да се ученицима који имају дара и воље цртању, сепаратно даје награда као и осталим ученицима, напоменув за што се даје при закључку школске године. Ова награда не мора имати никакве везе са успехом из осталих предмета. Ученик може и понављати разред по осталим предметима, али за то не смета ништа да се у њему гаји лепа вештина ако за њу има дара; и тако побуђујући у њему вољу ка лепоме, добиће без сумње вољу на рад у опште. Сујета је у науци дивна врлина, која се иначе у обичном животу сматра као махна.

16. *Писмени задатци* давани су ученицима у смислу расписа од 19 Децембра 1866 г. Бр. 3712.

17. Сви су ученици добијали оцену у два месеца, а пропитивали су се на часовима у оним предметима који захтевају већу спремину и зрелије мишљење.

18. Савет наставника није се бавио ни једним важнијим питањем о настави.

19 Кабинет физички нема никаквих справа а хемијски лабораториум очекује што скорје да узме оно место, које му бар у малом приличи.

За ту целу нужно је, да се пошљу заводу бар хемијски реагенси и најпростије справице за обичне опите и реакције.

Књижница је прилична са делима филолошко-историске групе; природница има тек неколико незнатних дела, а математика је право сироче за парафинску нижу гимназију. Од дела, која су прошле школ. године зачинили овдашњу књижницу, заслужују узорито место „Radovi“ и „Гласници“. Да се завод истакне на висину на којој треба да је потребно је, да се снабде најновијим ауторима по свима струкама. А како су у овом заводу већином млади наставници, који се ради каријере морају подврћи професорском испиту, то је веома за њих убитачно, кад у књижници немају ни најпотребнијих дела за своју потребу; а да о свом тромку набавке чине, то не треба ни мислити с погледом на плату и домаће потребе.

20. О згради у коју је смештена парафинска ниж. гимназија и ако не одговара школиним условима, морамо се за ову школ. годину претрпети, док по обећању општине не буде готова нова зграда, о чему је г. министар у своје време извештен.

КБр. 274.

16. Октобра 1882.

Параћин.

ЗАСТУПНИК ДИРЕКТОРА

НОВАК САВИЋ

ПРОФЕСОР.“

НОВА МЕТЕОРОЛОГИЈА И ПРЕДСКАЗИВАЊЕ ВРЕМЕНА

(Revue des deux mondes)

II

Кад се помисли на све узроке који без престанка ремете равнотежу у атмосфери, никога неће зачудити честа променљивост атмосферских покрета,

и сваки ћесе запитати: да ли није безразложан посао кушање да сетомећудљивом комешању нађу некакви закони? Па опет за то усред те привидне замршености има једна количина познатих и добро потврђених дела, која се показују као тврде тачке,

WWW.UNI.BE
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

на које се могу наслонити истраживања и које нам сводоче да ова непрекидна и замршена борба елемената није без икаквога правила и закона. Они редовни ветрови који дувају с истока пут запада и којих је постојанство било узрок толикога страховања Колумбових другара, забринutih за свој повратак, јесу већ један од ових појава у којима излази на видик правилна игра једне врсте узрока и последица, која је испитивању приступачна. Придајмо к овима редовним њима супротне редовне ветрове, који се у противном правцу крећу кроз горње ваздушне регионе, као што то доказује кретање облака и као што су се о томе собом уверили путници који су се пели на вис Tenerif — на нам неће остати ни мало сумње о томе, да има један ток ветрова који се управља по неким простим, нама данас непознатим законима, и да ћемо те законе једног дана изнаћи и познати.

Већ има два века, како је Халеј назначио опште узроке оне атмосферске циркулације: с једне стране је деловање сунчане топлоте, које ширењем ваздуха над екватором производи непрекидно неизменично струјање од екватора к полима, и отуда к екватору; с друге стране обртање земље које скреће на запад струје од пола, а на исток струје од екватора. Ово скретање ветарних струја које се може узети као видљив знак обртања земљинога, јесте последица неједнакости апсолутне покретне брзине на различитим ширинама. Тачка под екватором креће се пут истока с брзином од 1666 километара у сату; тачка пак на шездесетоме ступњу ширине (у Петербургу) креће се само са 830 километара. Отуда излази, да ваздух полазећи са пола иде брзином у неку руку слабом, тога ради заостаје, и скреће на запад, докле онај који дува с екватора према поларним круговима увек је брже стигао, и он за то скреће на исток. Таким начином постају редовни западни и источни ветрови.

Али како се под уливом тропског сунца образују ова два система ветрова који један врх дугога тамо и овамо редовно дувају? Халејева теорија разлаже, да екваторова зона, загрејана сунцем, врши улогу пространога огњишта, на коме се без престанка у ваздух дижу стубови разређенога ваздуха који се у горњим пределима разлива

пут јужнога и северног пола. То бива онако као што у димњаку промаја вуче оздо на више масе ваздуха који се око ватре нагомилава и загрева. Зна се и то, да кад се отворе врата међу собом хладном и угрејаном, одмах настану два правца ваздушнога струјања, јер се на дну пламен свеће повија спрема загрејане а на врху спрема хладне собе. Ово искуство може себи сваки дан начинити ко год хоће, а оно у маломе показује шта онамо бива у огромном. Али опет остаје тамно питање: како то, да на самом екватору нико није опазио то пењање ваздуха озго на више, о коме се говори као о ствари тако простој и несумњивој? Тари је предлагао, да се изуче струје које иду оздо на више помоћу нарочитих справа налик на оне заставице које се међу на катарке; Феј је тим поводом напоменуо, да би знаци на лађама морали одавно посматраоцима путницима открити тај појав, кад би он постојао.

Заиста се не да потпуно објаснити поменуто екваторско пењање ваздуха, и докле се оно не објасни тачним посматрањем, изгледа да је разложније пристати уз Феја, који тврди да су редовне струје постале од издизања горњих слојева ваздуха, што само собом следује из факта, да врућина доње слојеве рашири и надме, па да они после, тим самим, горње слојеве потискују. Овим локалним надимањем ваздушних приземних слојева поремећена равнотежа производи струјање ваздуха према хладнијим пределима; али кад у те хладније пределе дође вишак екваторског ваздуха, у њима се опет тим узроком поремети равнотежа, и њихови доњи слојеви упуте се противним правцем, према екватору. За то често, као што је опазио метеоролог Л. Тејсеран де Бор, барометар пада у исти мах кад температура расте, и онда ветар полази с најхладнијега на најтоплије место. Овај се појав најбоље види и најбоље да посматрати на ветровима у Шпанији.

Но објаснили их ми овако или онако, редовне струје на северозапад и североисток постоје. Њих не треба од природе очекивати у толикој тачности колика се приписује теоријом; њихов ток пада још под улив разних помесних прилика особито у близини обала, а зона екваторске мирноће, у којој се ове струје не осећају, премешта се и шири или

узи, спрема годишњег времена. На послетку биће свакоме јасно, да се не да замислити редовна измена ваздуха међу безмерним екваторским простором и међу све ужим и ужим просторима поларним; те се две струје налазе ограђене зоном ограниченом средњим ширинама, где се струје примичу к земљи. Тешко је тачно појмити како се та смена врши, како доле слазе горње струје, које су за нас ветрови са северозапада, и садашња наука метеорологијска даје о томе само мутна и замршена објашњења. Нов заплет чини периодично враћање редовних ветрова, који се зову Мусони на океану индијском и још на неким местима кугле земаљске.

Питање је да ли не би било могућно мало боље уредити толике разбачене факте и извадити из њих општу теорију великих атмосферских покрета, која би нам, у исти мах, објаснила појаве олујина или бура? Тај задатак кушао је да расправи г. де Таст у знаменитој студији о *Теорији атмосферског кружења*, које је штампано у четвртом свеску *Анала* централног метеоролошког биро-а (за годину 1879). По мишљењу г. де Таста права кретања која се збијају у танкој ваздушној опони земаљске кугле, имају за узрок само неједнаку густину хладног поларног и врућег екваторског ваздуха, из чега произлази тежња на мешавину. Кад би површина земаљска била једнака, не би било узрока који би спречио струје да једна с југа а друга са севера теку једна другој на сусрет дуж меридијана; оне би се ту укрштале и преплетале као што се кључеви у донцу који се оздо загрева, пењу и спуштају. Али особена природа површине земаљске, по којој се струје крећу, одређује струјама пут и правац, те тако постаје извештај број утврђених праваца или нија, које су налик на струје морске, с којима се донекле заједнички и крећу. Ово кружење и струјање вода и ветр ва зависи од распореда суше земље и мора и по њему се и управља.

Ма одкуд да је постала *голфска струја*, та река с течним обалама постоји, и корито којим она тече ограничава се самим коритом Атлантика. Ваздух који се додирује с овом топлоом водом, загрејан од додира с њоме, шири се и креће, и даје, тако рећи, путовођу покретању раширеног екваторског ваздуха к поларним пределима, чинећи тако голфску струју у ваздуху. „Ова ваздушна струја, говори

даље г. де Таст, не налазећи на препреку тврдога континента, коју водена струја не може прећи, додирује најпре француске западне обале, јури даље к истоку, преко северне Јевропе, ту се пара она која је у њој и која јој порекло казује згушћава у облику кише или снега, који обилатошћу својом не да усахнути безбројним језерима Шведске, Финландије и северне Русије, захватајући обратне струје поларних предела према екватору. Та обратна струја јури према југу кроз источну Јевропу у облику сухога и хладнога ветра — кошаве — који оним пределима главни њихов метеоролошки карактер даје. Примакавши се екватору, и та се струја загреје, па добивши у тропској Африци правац и карактер северо-источног ветра, главни је узрок *пустуња* које се тамо налазе и кроз које често дува? Та иста струја осећа се, на послетку на западној обали Африке, довршивши тако про- страни круг, у средини којег остаје један простор који све струје обилазе и који се по том може добро упоредити с „морем саргаским“ у Атлантику. Ова мисао о кругу скоро потпуноме једне ваздушне струје, која донекле иде уноредо са голфском струјом, слаже се потпуно с оним што ми знамо о обрту ветрова у нашој полу-кугли. Истина се мишљу потпуно дају објаснити сви природни знаци бура које на нас овде онде налазе. Јер заиста на левој обали ове ваздушне реке, где је струја бржа, мора бити и вирови и вртлога онако како се они јављају у текућој води, кад је земљиште натера да округлом кривином тече. У тим вртлозима вода тече нагло, као што би се окретао хоризонталан точак који би се морао витлати обалом правцем текуће воде. Окретање то на левој обали наше ваздушне реке има правац супротан окретању ска- зљака на сату, и тај правац управо и показује линију к јом се круже буре што пре лазе Атлантик или наш континент, јурећи путем који би везивао једну тачку постављену међу југозападом и северозападом са једном тачком постављеном међу североистоком и југоистоком. Кружна ваздушна струја или река овај прстен редовног ваздушног струјања међу севером и југом наше полукугле може нам, дакле, дати објашњења о постању бура и оркана. Све тегабе наше климе зависе од онога ко-

лебања којег ради је корито те реке час једним а час другим пределима ближе, и пажљиво проматрање овога колебања доведиће науку дотле да предсказује климатски карактер читавих годишњих доба.

Такав један колут ваздушнога струјања има и на тихоме океану, али много пространији, а међу тим много мање опредељен него што је овај на Атлантику. Започевши се *црном струјом* на обалама Јапана, ваздушна река иде кривином која удара на Куриле, Алеутску и полуострво Аљаску, захвата Орегон и Калифорнију, пуни својом влагом грдна језера северне Америке, враћа се низ долину Мисисипи на залив мексикански, где производи незгоде добро познате морнарима, па се опет показује на тихоме океану као редовна ваздушна струја и захвата струју екваторску, те њом свој круг завршује. Следећи на карти линију овога ваздушног струјања, види се, да је низбрдична грана круга тихо-океанскога врло блиска узбрдичној грани круга атлантскога. Тога ради се оне могу једна с другом дохватити и замрсити, из чега постају страшни морски ваздушни вртлози и вихори, који су тако чести на тим странама. У томе је извор и оних бура које избијају над пределима умереног појаса.

У јужној полукугли г. де Таст налази два овака кружна ваздушна струјања које су контрапартије два кружна ваздушна струјања северне полукугле, само што су мањег замашаја. Да напоменемо још, да се у екваторским пределима свако кружно ваздушно кретање миче од истока к западу, навијајући по том према пољима тако да се окретања к северном и окретања к јужном полу мичу правцем који је један другом супротан. Отуда се види, за што вртложно кретање, које се миче по овим ваздушним рекама, иде тако правилно за сваку полукуглу и за што није истоветно једно с другим и на северној и на јужној полукугли. На југу вртлози јуре увек с лева на десно као казаљке на сахату, а на северу с десна на лево супротно казаљкама на сахату. Бар је такво правило теорија поставила оним вртлозима који се у показаним приликама створе.

Таке се струје ваздушне осећају још и на јужној страни индијскога мора; али обличје јужне полу-

кугле, у којој преоблађује течна стихија, смета тим ваздушним струјама да се покажу тако јасно као на северној полукугли. Изгледа да се граде тога струјања на безграничном мору јужне полукугле изгубе, стоивши се у струју која има исти правац с обртањем земље. Да овај нацрт довршимо, треба нам рећи коју реч о Азији. Тај неизмерни континент има са свим засебан климатски систем: на југу — мусоне; на северу — потпун тип самосталнога климата, који је скоро са свим лишен умереног улива приморских ветрова. Најпосле је северни пол средиште једнога засебног климатског предела, где ваздух нема никаквога редовног и постојаног кретања, и где је управо ваздушни спруд, о који се без престапка кидају таласи двеју главних струја које га додирују. У осталом карте међународног билетена и Сигнал-офиса показују, да се та два кретања често мешају пред висовима који граниче пределе сухога ваздуха северне Азије и Америке, и да они огранчи редовне ваздушне струје, који додирују Сибирске обале и горњу Канаду, чине једну засебну и постојану струју која тече од запада истоку као год на морима јужним.

Ова нова теорија о кружењу атмосферичком, коју сам у кратко извео, као да се с фактима слаже боље него икаква друга. Као што и г. де Таст напомиње, ова теорија бацаује са свим на страну секундарне покрете, који потичу из помесних узрока, као што су ветрови са приморја на море и с мора на приморје, као што су, даље, планински ветрови у извесним пределима, итд. У овој се теорији, исто тако не води никакав рачун о струјама у вис право и о спуштању њиловом на ниже, којима је дата тако велика улога у теорији о средишњем екваторском загревању. Али би се без сумње и ова теорија могла лако испуњавати свима оним привременим фактима, који су остали изван њенога предива. Веома би много, на прилику, вредило, да су њоме узете у рачун и несумњиве струје горњих ваздушних предела, које, обично имају више снаге и брзине него ли струје на површини земаљској, као што то посведочавају посматрања чињена на вису до Тејде, на острву Тенерифу, и свакодневна посматрања на *Pikés Peak* 4300 ме-

тара над површином морском. Чудо је, да је то г. де Таст на страни оставио, и то је празнина у његовој комбинацији. У осталом тешко је погодити за што се не би примило, што сви метеоролози верују, да се ветрови врховних ваздушних слојева често примичу површју земаљском. Од њих се може потпуно правилно образовати грана овога или оног ваздушног струјања на појединим странама; они могу бити лако појмљив узрок многих ваздушних вртлога, вихора и бура, ако се озго ејуре доле, и ту се заврзу с противном поларном струјом. Ово што замисљамо врло се често догађа у долини Мисисипе. Докле се пак струје горњих ваздушних слојева не изуче као што треба — а сне се непрестано пажљиво изучавају по кретању облака, — време је да се у ред доведе богата материјал који је сабран од ово двадесет година, да би се методичком расправом утврдило познавање ваздушних струја при земаљској површини. Ово је дуг и врло мучан посао, али пре него што се он уреди, теорија ће се великих атмосферских покрета моћи наслањати само на основе које ће више или мање на претпоставкама лежати. Међу онима који су ову претходну расправу предузели, ваља помепути Илију Лумиса у Америци који је издао много чланака, у којима се белешке, прикупљене од 1872, испитују, пореде, мере и у ред доведе са оштроумљем, коме се тешко може наћи погрешка или омашка. Желети би било, да се исти тај начин испитивања примени и на грађу сабрану на станицама старог континента, јер се врло често резонује о засебним фактима, и полази се превећ рано на вађење општих закључака, превиђајући или остављајући у засенку све оно што се не слаже са задатком који је изабран да се докаже.

Американац Лумис потрудио се да изнесе на светлост све околности које прате образовање и кретање ваздушних средишта, у којима је низак притисак, а много паре, око којих се средишта врзмају олује, вртлози и вихари, и ваздушних средишта, у којима је висок притисак а мало паре. Ова друга су средишта висови а она прва — са ниским притиском — нису ништа друго него котлине. Око високих средишта изобаре обилазе, и ветрови су у њима слаби, а изобаре и ветрови

памештају се спрам високих средишта са свим противно начину којим се памештају око ниских средишта. У Америци се опазило, да се висока ваздушна средишта крећу за ниским ваздушним средиштима с места на место, кад се ова последња завиглају и понесу; у Јевропи је, напротив, сталност главни знак високих средишта. Њих и њима супротна ниска средишта ваздушнога притиска треба изучити, па да се тачно може предсказивати време на дуже периоде. Периоде ледога времена увек су под високим ваздушним притиском, који значи сух ваздух; зими је с тим везана дуга и јака хладноћа. То је опazio Леспио поводом изузетног карактера зиме од 1879 — 1880. Још се свак сећа главних црта те зиме. Сухота готово савршена трајаше скоро два или три месеца, небо понавјише без облака, честа магла, хладноћа велика, и крављење и наступи топлоте неколико пута, али за кратко, па онда опет пов повраћај хладноће. Кад се промотре карте издате за то време од метеоролошког биро-а, види се да се кроз више од два месеца над целом Јевропом налазио сух ваздух ванредно маленога притиска из ванредне трајашности. Од половине Новембра високо ваздушно средиште почиње да се наставује над западном и средњом Јевропом, и после неколике колебаљивости, високо се средиште наставује са свим 9 Децембра, па се до 26 држи без икакве промене са највишим притиском од 785 милиметара на вршку своје. По том се мало нагиње к северу; 28 Децембра насрће на њ једна јака бура са запада, и у мало га не пресече на двоје; али се оно одржи само што попусти на ниже и помери се к југу. У тај мах хладноћа први пут попушта, али па скоро по том опет хладноћа стегне; високо средиште се врати на своје место, и ту остаје до 7 Фебруара, када га једна жестока бура одгурне у Азију. За време целог овога периода карта температуре потпуно одговара карти ваздушнога притиска, пошто се непрестано једно средиште ваздушне висине и сухоте миче с места на место по средњој Јевропи, а вршак се хладноће налази на два места. На околним крајевима ваздушнога средишта температура је виша него унутра (— 20 ст. у Паризу + 21 у Норвешкој). Најпосле на

вршку Пуј-де-Дом термометар показује 12 или 14 ст. више него у Клермону, при западном ветру. Том приликом се показала читава гомила карактеристичних јасних појава, које се могу узети као потпуно извесна предсказања читаве периоде врло лепог и врло сухога времена

Г. де Таст мисли да поменути висока ваздушна средишта нису ништа друго него мирни простори ваздуха, заклоњени од општих струја, откуд се и њихова трајаност спредсвава. Али река опште струје може себи пробити пут и кроз масу мирнога ваздуха и може себи из њега издвојити по-

једина острва, онако како се реке, текући преко великих равница, могу разбити на више рукава и начинити већа или мања острва. Практична метеорологија може много увеличати своје успехе ако пажљиво проучи та острва и острвца. За наш климат нарочито је потребно изучити дагано помицање мирних ваздушних средишта Азије и Атлантика, која се над картом Јевропе додирује. Каква је ваздушна струја која везује та два предела у ваздуху, такве су у нашем климату промене времена, такав је главни карактер годишњих времена.

(НАСТАВ ИДЕ СЕ)

ДЕЧИЈА ЗАБАВИШТА И ДЕЧИЈЕ ИГРЕ

(ОД МАРЕНХОЛЦ-БИЛОВЕ)

Предмет о коме смо паумни, под горњим насловом, да упознамо своје читаоце, може се рећи да је скоро са свим нов у нашој књижевности. И ако у осталог света постоји ова установа од толиког времена, и ако је она данас јако распрострањена, у нас, изузимајући мален број лекара и школских људи, слабо ко и разбира за дечија забавишта. Па и међу онима, који су мало изближе познати с уређењем ове установе, има их који погрешно схватају прави значај дечијих забавишта. Тако, неки мисле да ова установа не подмирује никаку потребу данашњег образованијег друштва; други држе, да су дечија забавишта измишљена за ону господску и богаташку децу, о којима саме матери пеће да воде старење у ономе добу, кад им је најпотребнија материнска нега, него гледе да — макар и за неколико сати преко дана — буду слободне од те бриге, остављајући другима да им — за неку награду — занимају децу како знају; трећи опет противни су овој установи за то што им се чини да деца, која тако рано почињу походити ова забавишта, постају неспособна за саму наставу школску, јер се у тим забавиштима навикну да ништа не посматрају тачно и прибрано, него све површно и расејано.

Да бисмо могли увидети, како су неосновани и погрешни сви ови приговори, изабрали смо ову праву, коју је написала једна од најодушевљенијих и најразборитијих Фреблових ученица, *госпођа бароница Маренхолц Билов*, из Дрезде. Ова госпа, која је сав свој живот и приличан део свога имања жртвовала ширењу ове установе, која је у Дрезди издржа-

вала нарочиту школу за образовање девојака-учитељица у дечијим забавиштима и која је и сама, не гледајући на голему старост, по својој драгој вољи, предавала до скоро у тој школи, написала је више дела о Фреблу, томе творцу дечијих забавишта, о његовим радовима и установама. Нарочиту пажњу заслужује њено повеће дело које се зове: *Рад и ново васпитање*; но ми, за сад доносимо овде само једну малу праву њену, надајући се да ће и ова бити довољна да и с педагошке и хигијенске стране изнесе, у чему је права суштина и правизначај Фреблових дечијих забавишта и како би се иста практички имала улесити, па да донесу оне велике користи, које се данас доста опажају свуда где је ова у танова стекла својих просвећених приврженика и својих увиђавних поштовалаца.

У толиким земљама јевропским, а нарочито у Немачкој, постоје одавна „дечија забавишта“, којима је творац познати педагог *Фребел*, и која се, ма да су имала до сад доста противника, шире по целом свету све више и више. Из године у годину оснива се по Јевропи све више оваких завода и број питомаца у њима умножава се све јаче и јаче.

Дечија забавишта мора да подмирују неку потребу нашега времена и на њиховим питомцима мора да су се осетиле благотворне користи и последице, кад она тако дивно напредују.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Па ипак врло је мало људи који потпунице поимају у чему је прави значај дечијих забавишта.

Има их који мисле да се у дечијим забавиштима ништа не ради, но да се ту само „играју“ деца богаташка и иначе из бољих кућа, или да се у њима чувају деца која су остала без оца и мајке и да су по томе са свим оно исто што и остали сиротињски заводи.

Кад се овако површно споља гледа на ову установу, онда не треба никакве замерити што тако мисли. Као и по осталим заводима, и у дечијим забавиштима не остају деца дуже но само по неколико сати преко дана, и то деца од друге до седме године узраста. И ту се, као и на другим местима, игра, и најпосле, и ту се деца чувају да не допадну разних невоља и опасности које би их могле снаћи у овом рапном и сувише нежном добу, као што се ради и по осталим заводима основаним за спасавање сирочади.

Па опет, дечија забавишта нису то исто што и школе за игру и заводи за сирочад. Она испуњавају друге услове и њихова је цел са свим друга но у заводима које напоменусмо. Кад то не би било ништа друго до школа за игру, само мало боље дотерана, доиста не би дечија забавишта могла постати тако важна установа као што су данас у свету.

Шта је то дакле што их чини тако важном установом?

Непобитна је истина, да је творац дечијих забавишта, *Фребел*, боље но ико пре њега, увидео *потребе дечије природе у њеном првом развоју живота*, као и то, да је у исто доба пронашао средства како ће те потребе задовољити и подмирити.

По чему се пре свега познаје суштина природе дечије? На сваки начин по ономе чиме се она сама изјављује, и то не само код овог и оног детета, него код све деце подједнако, као што већ приличи дечијскоме добу. Ово пак, као слободна радња дечије природе, као нешто што је за сву децу заједничко, без сумње је *игра*.

Свако дете, бар свако здраво дете, *игра се*, и мора да се игра, јер оно није у стању да чини

ништа по својој вољи, но да на тај начин исказује своју властиту радњу. Оно дете није дете које се не игра или које не може да се игра.

Без рада нема развоја. И у природи све се развија једино радом, па и ако се то баш свакад не види онако очито. Размена материје, која свуда влада у свету, не може бити без кретања, а кретање је радња. Кружење сокова у биљноме свету, као и кружење небеских тела и кружење крви у животињском телу, није ништа друго до опет радња.

И у душевном свету није другачије. Силе се крећу, радом се вежбају, и да тога није, не би било ни њиховог развоја. И што се који створ више развија, у толико му је ова радња свеснија и слободнија.

И тако дете треба да се слободно креће, ако хоћемо да се природно развије. Кад се с овог гледишта посматра дечија игра, онда се тек увиђа њен велики значај, а на томе су основана и дечија забавишта.

Од вајкада се говори и говори, како у дечијим играма има дубокога смисла, али је тек *Фребел* изнео на видик њихов прави значај, јер је он увидео, да та дечија радња, та игра, није ништа друго до слободно испољавање човекових нагона за културом, који теже да се развију, да се просвете.

Као што клица биљчина, чим се у земљи заметне, тежи да избије из мрачног крила земљина на светлост божију, тако се и дечија душа отима да изиђе из таме у којој ништа не зна и у којој само нагонски живот влада, и да се докопа свести и правог духовног живота. И као што семеницу биљном треба неких услова те да се може развити и да може рода донети, тако исто и дечијој души треба неге и потпоре од стране свесна и брижљива васпитача, те да узмогне понићи род човекове природе.

То се има постићи дечијим забавиштима. Она би требала да постану расаднице човештва, у којима би се облагорођавала човекова природа.

Сваки напредак човечанске културе увећава услове за човечији живот умножава односе по свима његовим пољима рада, укида природну прототу и чини те прилике постају сложеније и теже.

Отуда оне мрачне стране културине које изневеравају праву природу и место онога што је природно међу нешто вештачко и измајсторисано, на место да је уздижу у њену праву идеалну висину. Јер права култура — као и свака права вештина — треба да идеализује природу, а не да је заводи од њене праве истине. А природа из божије руке права је истина, докле год ходи по законима божијим.

Закон је и игра дечија, јер закон је све што сваки налази да приличи читавом роду подједнаких створова; закон је она заједница у којој се слажу сви створови који томе роду припадају. Као што свако дрво цвета кад му време дође, као што свака тица гнездо прави, и као што свака лисица јаму себи копа, тако и свако дете мора да се игра.

И ако је култура раздвојила људе једне од других, и ако је грдна разлика између културног човека и дивљака, опет у првом добу детињства, у стању нагонскога живота, човечија је природа и данас једнака, т. ј. онака кака већ доликује читавом роду човечијем.

Но нагони човекови нису они исти као што су у животиња, и ако су налик на њих. Човечија је природа духовна природа. Човекови нагони теже да се узвесе на ступањ душевности баш и онде где изгледа да су одређени само на подмирење чулних потреба, јер је чулни живот темељ и корен из кога ниче душевни живот.

Да се то достигне, зависи наравно од васпитања, које мора пазити како ће упутити нагоне природе детиње.

Но може ли ко неговати дете онако као што треба, ако не познаје природу његову?

Детиња се природа може познати по њеним нагонима, а њени нагони се познају у игри дечијој.

Почеци културе рода човечанског подударāju се с његовим детињством и произлазе из првог намирања општих човекових нагона. Ови испрва нису ништа друго до чисто чулне потребе, јер човеку треба хране, одеће и да има где да се склони од разних непогода времена. Али радом човековим претворише се дивља поља у питоме њиве и ливаде, и пошто се човек прожма лепотом природе, у којој неговаше оно што му требаше за подмирење његових потреба, одмах осети да му

треба и још нешто више и они чулни нагони претворише се у душевне нагоне. Душа се отрже из прашине чулних пожуда, еда би загасила жеђ за оним што је лепо. Процвета вештина и природа се подиже на ступањ идеала. Тежња за знањем вођаше човека од једног открића до другог, од једног пропаласка до другог, и дух човеков, који се беше као свет потпуно развио, створи толике ризнице наука.

Могу ли нагони детиње природе имати другог значаја и друге цели до онога што је темељ нагонима целог рода човечанског? Та сваки нараштај и није ништа друго до слика целог рода човечијег, као што се и у сваком појединцу огледа онај нараштај из кога је поникао.

Но у нагонима се огледа несвестан живот, непосредни углицај природе, за то они и носе на себи печат нужности. Унутрашњи услови живота избијају на поље и виде се и на биљци као и на животињи и на човеку. И сва створења могу достићи своје опредељење само тако, ако се испуне услови који су потребни за привилан и потпун развитак првашњих нагона. Што се тај развитак буде слободније кретао, у толико ће све бити слободнији и неће му требати туђе потпоре. Само млађаном нагону треба потпоре, заштите и неге, ако нећемо да се изметне, па на место рода да трије ниче.

Кад се у детињој игри огледа слободан развитак његових нагона, и кад су ти нагони корен сваком потоњем образовању, онда за васпитача не може бити ништа важније но да негује игру детињу, а то ће рећи да је руководи као што треба, јер игра детиња може доста да постане васпитно средство у рукама васпитача.

Погледајте радњу детињу, па ћете видети да се у њој огледају сви они исти нагони образовања који су, у току толико хиљада година, уздигли род људски на овај ступањ културе на коме је данас.

Али колико њих имаде којима је икада пало на памет да природу детињу посматрају тачно као што треба, те да овде могу бити судије какве треба да су? Истина родитељска љубав пази на детињи живот и рада је да докучи свакад шта је у детињој нејакој души. Али то није доста сирам онога што се овде тражи. Уз то не треба сметати с ума

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNIBR.PS

да се, услед многих данашњих захтеva живота, детињи нагони не исказују онако као што захтева првобитна природа човекова, или боље рећи, наше помућено око није у стању да их увиди, и оцени као што треба, јер ми сами тражимо од детета друго нешто, него што би оно, по својој првобитној природи, хтелo.

Ако би когод још рекао, да није могуће сазнати детиње нагоне у њиховој правој првобитности, јер деца наслеђују од родитеља многе наклоности које их одводе од онога што је добро, онда би изгледало да се никад не могу ни пронаћи у детињском добу оне клице које су заједничке целом роду човечанском.

Па ипак није тако. Иоле бистро око посматрачево могло је доста чега наћи за потврду овог што ми исповедамо. Нека се дете остави само себи, као што је н. пр. случај с децом по селима, или кад се играју у башти, у нољу итд., па ће се то опазити, јер као што дете не може бити а да не једе, исто тако не може бити а да не покаже и ове своје првобитне моћи. Па и ако нећемо и не можемо одрицати, да се детиња природа измеће и да деца наслеђују од родитеља многог чега што је ружно и неупутно, ипак је јасно и нелобитно да је невина душа и природа детиња.

Узмите на ум само ово:

Прва и најопштија потреба детиња, осим потребе хране, јест та да се креће. Испрва се дете бацака рукама и ногама; после долази трчање, скакање, пужање итд. То је сваки видео код деце која нису болесна. Не треба ту богзна шта те да се увиди шта природа с тим хоће. Зар би се могла телесна снага детиња развити, да нема тога кретања? Па из тога намернога кретања развија се мало по мало истинска радња, т. ј. рад којим се нека цел' хоће да постигне.

И тако видимо да у природи детињој има нагона за рад и код сваког детета наћи ћемо то у већој или мањој мери.

Без рада не би било живота, нити би било ичега што је човек до сада створио. И тако први је и најважнији захтев у васпитању да се негује у опште тај нагон рада у деце.

Кад хоћемо да развијемо и упутимо као што ваља само тело човеково, онда ту негу узима на се *гимнастика*, а у дечијим забавиштима то се постиже тако званом *играма кретања*.

Свакоме су познате оне дивно удешене и изведене игре и оно вежбања старих народа. Али куд и камо раније, пре него што је грчка култура достигла ону висину своју, било је и код других народа тих вежбања и у истој цели, и ако о томе нису имали потпуног сазнања. И дан данас наћи ће се то и код дивљака, само на разне начине изведено. Олимпијске игре грчке, трке и друге игре старих народа, турнири у средњем веку, а пре свега гимнастика у новије доба, све то нису ништа друго до изјаве овога нагона, који се код одраслијих људи претворио у свестан рад, који се врши намерно и зарад извесне цели.

Први услов сваке човечије радње, сваког рада, сваког стварања, без разговора је развијање оних удова, сила и органа који ту морају као оруђа да служе човеку.

Да васпитање у том погледу није досада скоро ништа учинило, доказ су толики кљаси и сакати људи, толики неразвијени и неупотребљиви удови већег дела свега, као најпосле и то што данас слабо има људи здрава, јака и снажна, а уз то окретна и лена тела.

У детиње доба, скоро исто тако као и потреба за телесним кретањем, развија се још једна, која се — нарочито у деце образованијих staleжа — ретко кад угуђује као што треба. То је оно што деца имају склоности да копају или рију земљу. Ко се не сећа, како је као дете с неописаним задовољством волео да од меке земље, блата, прави „тониће,“ да гради баштице, подиже и седи леје, па макар ту било и покидано цвеће и лишће, или суве гранчице?

Нагон за обрађивање земље доиста је од највећих нагона који се почео, у прилог културе, јављати у роду човечијем, јер од тога завишаше подмирење најпрече потребе човекове

Али једва се тек малчице појави тај нагон у деце и ше, а ми га брже боље угуђујемо. Госпођа мајка не зна ни за шта прече но да повиче своме чеду: „То не смеш да дираш, јер ћеш се упрљати.“

А толика варошка деца и немају прилике да задовоље овај свој природни нагон, те кад немају где, она по варошким олуцима заустављају воду или претгурају благо.

Кад би људи само знали шта чине, што угушују овај нагон, место да га на прави пут изводе и негују! Овде се не само угушује сваки природни нагон, који би требало да се развије, те се онда дете одвраћа од свог нормалног развитка, него се овде одузима најбоље и најподесније средство за развијање добра срца у деце, нити се то ичим другим даје надокнадити.

Изгледа да је врло незнатно ово превртање земље од стране дечије, ово прављење баштица и т. д., па ипак то је почетак, то је полазна тачка да се дечија најважнија сврне на производе земљорадње и да се у деце пробуди воља те да и сама сеју, саде и подижу биљке. Ако се не пази на ову вољу дечију, она ће се на скоро угасити, а свака снага која се не употребљава, којој се не да да дела, мора да подлегне тежини материје, и онда ето ти лењости и незване, од које толика деца пате. То је само негативна штета. Позитивна пак штета у томе је, што се у деце угуши право посматрање природе, те прве и велике учитељке човекове, те се сви предмети њени, које дете посматра, посматрају онако овлаш и површно, нити остављају у души детињој икака трајна утиска. Нека последете прибира цвеће и прикупља биљке колико хоће све то није ништа до празна играчка, која не упућује дете на озбиљно посматрање ствари.

Како би то било све друкчије, кад би дете у башти радило само на својој дејци, кад би копало, грабуљало и заливало, па кад би својом ручицом брало цвеће које је само однеговало те поцикујући од радости однело својој мајци на дар? Како би било све друкчије, кад би се дете упутило да у свако доба године ослушкује и пази: како клија млађано семе, како цвркућу гичице у гнезду, како зује ичеле у кошници, како брсте и расту гусенице, како сазрева род, како је полегао клас од силна рода; једном речју, кад би му се отвориле очи да види како много газдинство предобре мајке природе? Оно би доста више научило на тај начин, но што ће научити из свију књига

и у свима школама које доцније буде походило. Али оно треба само да зачне и да ради, ако хоћемо да му душа буде прибрапа те да проучава чудеса на свету.

Не утиче на срце и душу детињу само утисак од онога што је лепо, него се, негујући тако биљке и животиње, на тај начин развија у деце љубав према њима, јер су то њихови први и најпречи питомци и штићеници, и она их воле искрено, а не из пуне себичности. У овом добу и онако има мало чега, чим би се васпитач користити могао те да деца сазнаду да и она имају неких дужности. Па ипак с тим почиње морални живот. Не треба себи уображавати, као да ће се у детета развити и очеличити морална снага, ако се буде терало силном нешто да ради и да ради оно за шта нема воље. Да би се деца навикла и на теже дужности,

јер она треба донекле и за те да сазнаду, — ваља им то олакшати, полако навикавајући их на лакше дужности. Кад год се само дете, по својој наклоности, лађа и тежих послова — као што се то може да види код сваког детета кад ради нешто од своје воље, — онда ће у њега у истини ојачати воља за рад и оно ће вазда бити готово да изврши и који тежи посао па макар не био зачињен ничим пријатним. Ко захтева од деце да раде тешке и претешке послове, тај најсигурније иде путем којим ће им огадити испуњавање дужности и навикнути их да буду лења.

За то Фребел и полаже толику важност на башту и свој завод назива *дечијом баштом*, а ми кажемо: *дечије забавиште*. За дете је башта то што и сваколика природа, само у маломе; и ту детиња душа, задобијајући утиске о лепоти и трудећи се за оно што је добро и корисно, јача у моралности и постаје примљива за прве религиозне осећање побожности. Ако млађана душа детиња не увиди Бога творца у делима и чудесима његове природе, тешко да ће га доцније примити у се из књига и учења које буде слушала. Дете појима само оно што има облика; само преко видљивог света у стању да разуме и невидљиви свет; и само видљиви творац може му бити прва степенница по којој ће се успети до познавања невидљивог духа.

Поврх свега не треба губити из вида ни практичну страну, што ће се деца још израна улаћивати на

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

обрађивање земље. Индустија одузима и онако све више снаге земљорадњи; ако се у деце не буде из рана будила наклоност према земљоделству, још ће горе бити.

Није нам могуће овде изложити, или бар напоменути, све што природа детету говори, нити образложити ону велику и бесконачну важност која се састоји у томе што је она прва колевка млађаног духа човечијега и што се њоме иставља свеж, здрав и користан рад и живот на супрот опом измајсторисаном друштвеном животу што почива на толиким формама и церемонијама. Треба само један пут доћи у дечије забавиште, треба ту посматрати децу како прекопавају, грабуљају земљу, заливају цвеће итд; треба видети како она у свачему налазе природног уживања и задовољства и како се под ваљаном управом -- и ту као и у шетњама — даје стотинама и хиљадама ствари показати деци, које би ибаче остале необјашњене, па ће се тек онда увидети, докле се може дотерати, кад се паметно стане неговати тако малена наклоност детиња која се испрва — рекао бих — чисто и не јавља. Тек онда ће се моћи разумети, како се једини чврст и сигуран темељ за доцније образовање задобија само тако кад се деца одмах израна почну уводити у природу и упознавати као што ваља са стварима из спољашњег света.

Погледајмо даље, како се испрва испољује природа детиња, па ћемо опазити како ништа не пада толико у очи као то: што деца сваку ствар хоће руком да опипају. Погледајмо само, како дете, коме нема више од неколико месеци, кад ухвати прст руке своје матере или друго шта, неће да га пусти. Тако се почиње прво познавање материје; то је прво вежбање млађане руке, која ће некада прерађивати од сто руку сваковрсну материју које се дочепа.

Рука је понајодличнији уд човекова тела; она му је скиптар којим га је — као цара свога — природа обдарила. Без руку не би човек могао ништа, јер не би могао ништа ни радити ни урадити. Зато је тако јак нагон у детета да се служи својим рукама. Оне су му у једно средство за распознавање, пре него што се други органи развију као што треба, да би притекли у помоћ овом органу пилања.

Првим притиском руке детиње буди се нагон за стварање, ако хоћете боље, нагон или наклоност за рад — пластички нагон. Највећа задаћа састоји му се у томе да оно што је природа произвела преобрази и начини од њега вештачке створове. Овај пластички нагон у правом је смислу наклоност за културу.

До сада се није радило скоро ништа, да се у школи или иначе у васпитању у што ранијим годинама развије рука у детета. А баш је ово оно време кад је треба неговати као што треба, јер је детиња рука и гипка и мекана, те је згодна за свако вежбање. Ко узме само да посматра детиње руке, н. пр. до њихове дваесте године, приметитиће како је са свим друкчија рука у оне деце где су паметни и образовани родитељи и васпитачи из рана још обратили пажњу да дете штогод ради као што треба, а како су опет друкчије руке у оних несташака што по ваздан проводе узалуд време на улици, не имајући ма на чему да вежбају још из рана своје руке, те су им за то прсти и остали крути, криви и неспретни, услед чега и у доцнијим годинама мучно да се могу навикнути на оне радове где се изискује велика гипкост и извежбаост прстију.

У дечијем забавишту вежбају се сви мишићи тела, јер је Фребел завео тако зване *игре за кретање*, и поред тога постоји још нарочита гимнастика за руку, која треба да отпочиње још прве године, докле је дете још на крилу материном. Ситне игре — јер друго шта у почетку и не може бити до игра — ситне игре и развијају руку и у једно су прва вежбања, први заједнички рад између матере и детета; то је најраније слабачко навикавање на испуњавање дужности и то је средство да се дете вежба да подражава. Само оно што дете с вољом и радосћу само својим рукама уради, само оно што му кроза телесне уиске пређе тако рећи у крв и у месо, само то неће угинути у његовој свести, него ће оставити о себи трајашну и неизгладиву слику. На тај начин оваким се вежбањима дете упознаје и са стварима које су око њега.

Фребел тражи да се детиња рука што раније отпочиње развијати, јер све његово васпитање иде

једино на то да се дете навикне да ради и то самостално да ради, да ствара и да производи.

Наши праоци без сумње су прво и прво својим ручним радом гледали да начине себи одело и скло-ниште од времена.

Колики ли је низ сваковрсна рада од оне дивљакове колибе од лишћа па до наших данашњих палата које се виђају по великим варошима? А колики је опет низ рада од оног првог одела од сирове животињске коже па до данашњих небројних предмета луксуза којима се модерни свет одева?

И детиње руке, кад оно почну да копају и рију по земљи и песку, не раде ништа друго по стварају нешто, само што је то све тек у повоју, као и сваки први рад. Што деца копају рупе и пећине што зидају куће и ћуприје, што праве од блата колаче, топиће и друге своје играчке, помажући се у томе, ако немају друго шта ма и материним напретком, — то је све услед онога великог нагона што им се ради, што их природа гони да стварају што.

Кад погледате како деца у ком крају собе преграђују столицама кућицу или собицу за се, или како у ком сандучету или кутији преграђују докле им је соба, а које им је башта, које им је шупа итд, онда морате и нехотице да признате да Фребел има право што вели, да се ту огледа детињи нагон да има што своје, на првом месту кућицу и неких ствари у њој, да има нечега што је његово и са чим оно самостално располагати може.

У дечијим забавиштима са свију се страна задовољава тај детињи нагон за радом или за стварањем. Ту ти се зида и ради од сто руку на разним материјама и то све оним редом од прилике који је обележен у историји културе рода људског. Не праве се само куће и посуђе, него се ту састарало да се може и ткати и шити (разуме се, за то се узимају мекане материје), од прилике оно што је нашим прапраоцима било од потребе. Ту има да се „плете“ прућем и трском, па се тако израђују ствари доста налик на оне огрчаче што их носе Новоселашћани и што су начињени од рогоза и лике, па мало по мало долази се и до вештачког ткава као што га данас има. Даље се уче деца да „превиђају“ хартију на стотине и хиљаде начина, или да је „избадају“, „псецају“ и „прошивају“, па

како је красна ту прилика, да се рука вежба и превиђа на небројно начина, те тако постаје окретна не само за кројачке и шваљске послове, него и за све друге радове на свету. Једном речју, рука се вежба, заједно с чудима, за сваки технички рад који ће бити потребан не само овом и оном занатлији, него свакоме који је рад да не остне код руку без руку у животу. На тај се начин деца упознају први пут и с радовима индустријским.

И дан данас, све једнако се превиђа она корист која долази по опште образовање детиње од раног вежбања у раду, него се мисли да се ту ради само око тога да рука постане окретна. Па ипак толики сталези из народа немају за свој онако чувени практички поглед да су захвални и чему другом до својим занатским радовима, којима су, услед техничких искустава, задобили стваран основ за своје тачно и правилно расуђивање.

Но највећи и најзначајнији благослов, који се ничим не да заменити, то је онај моралан утицај који дечији рад са собом доноси. Гледајте да вам се деца што пре успособе и навикну на рад и да вам га заволе свом душом, па од тога не тражите бољих анђела хранилаца за децу и младиће, као што то може доцније бити и моћно средство противу сиромаштине. Ако хоћемо да живот човеков буде у истини моралан, треба се још дететом навикавати на испуњавање дужности. Али да би дете могло да испуњава неке дужности, треба га пре света успособити за неке радове. У дечијим забавиштима то и јесте најважнија задаћа да се деца успособе за рад, у колико то већ дозвољава прво доба живота њихова.

Нека нико не мисли да тај жељени успех може донети ма какав механичан рад, ма који посао који је детету наметнут. Моралнога рода може донети само оно што се детету допада, што побуђује његову уобразиљу и што покреће његове осећаје. Дете треба да је самостално у потпуном смислу те речи, да је свом душом ту кад му руке ма шта раде. А то може бити само онда, кад што ради што му радост причињава, кад својим радом допста што год ствара.

И у томе баш и јесте оно што је најкарактеристичније и најгенијалније у Фребловим забавама

и радovima, што по његовој методи и слабачка дечија снага може што да ствара и да производи, што се по његовом начину буде и развијају прве ма и слабачке клице творачког духа човековог, што се тако изазивље проналазачка снага млађаног духа човековог, и што, у место да се дете угледа на туђ рад, само ствара ово и оно за које може слободно да каже, да је само његово. Нека то изгледа ма како галено и незнатно, на њему се види печат оне индивидуалне особености детиње која се тек замеће, јер је то све постало услед самосталног размишљања детињег.

Баш овде где критичари обично нападају на дечија забавишта, ту је њихова највећа важност. Веле, како Фребел даје сваком детету у руке један исти преправљен материјал, како се свако дете на једнак начин упућује како ће шта с тим материјалом радити и како се тако у неку руку деца натерују да раде оно што од других виде и што им други кажу; на тај начин сви су радови дечији једнаки и на тај начин нема ни трага од индивидуалног развитка.

Није тако, него је баш са свим противно. Деци се даје у руке материјал, а не дају им се готове ствари (сиграчке). За то што им се даје готов материјал, могу га деца мењати, дотеривати, преобрађавати по својој вољи, колико је то већ према самом материјалу могуће. Да се остави деци да то преобрађавање материјала врше онако на сумце, то би значило или да од правилнога рада не буде ништа, или да се остави на случај, па ако шта испадне, добро, ако не, ништа и не било.

Кад год се што проналази, морају се нека правила примењивати, па ма та примена била ма како слободна или без потпуне свести. Многи проналазач има да је захвалан само случају што је пронашао ово или оно; али он мора потпунице знати како се ту ради, ако хоће да понови још једном тај опит или да га другом достави. А свест о путу и начину како се ту ради и не састоји се

у другом чему но да се читав низ факата, руковања и радова сведе на извесна правила која су ту у послу. Једном речју, проналазач треба да пронађе закон у ономе што ради, јер ако му то не буде јасно, од проналаска нема ништа. Ма каква био предмет проналаска, чим се хоће да понове они опити који су прегходили пре него што се дошло до проналаска, морају се љуцки исти правила која се том приликом примењују, ако хоћемо да опити испадну за руком.

И најслободнији вештачки створови не могу бити без правила. Ма колика да је слобода, мора се и сам вештак да држи неког правца и реда у свом раду, ако је рад да оствари оно што је у његовој машти. Тако н. пр. кад сликар раздељује на својој слици сенку и светлост или кад смешује боје, мора се придржавати правила, нити му то смета што његовој особености у стварању. Сваки се сликар служи једним истим материјалом (ту су боје, четкице и др.), па ипак сваки производи друге вештачке створове. Исто тако сваки вајар не истеше једнак кип, и ако ради као и други на истом мрамору, с једнаким справама и по истим правилима вајарства, него свака изради нешто друкчије и ту се огледа његов дух и он се својим радом разликује од других вештака.

Са свим исто тако не ограничава се ни детиња индивидуалност, што се у дечијим забавиштима показује како ће се употребљавати овај и онај по десни материјал. Сва се деца служе поједнаким дрвцима („циглицама“ којима се зида), па ипак свако дете гради другачије куће; свако се служи истим пантљичицама од хартије, па ипак свако исплете друкчије ствари; свако се служи подједнаким прутњима, па опет код сваког излазе друкчије слике као год што и од иловаче, која је једнака за све, не излазе подједнаке ствари. Муђу тим код обичних готових сиграчака и забава нема ништа друго но да сва деца раде једно исто, да понављају оно што им се једном покаже.

(НАСТАВИТЕ СЕ).

ЈЕДНА ГЛАВА ИЗ ШКОЛСКЕ ХИГИЈЕНЕ

(ПО БАГИМСКОМ)

О ШКОЛСКОЈ СОБИ

(НАСТАВАК)

Ваздух по кућама, а нарочито по школама

Довде смо говорили о разноврсним изворима којима се квари наша слободна атмосфера. Но има могућности, да се то у неколико и исправља. Та могућност исправљања или изравнавања атмосфере постиже се процесом дисања биљака, упоредом с истим процесом код животиња. Биљке троше угљену киселину, коју животиње дисањем производе, а животиње троше кисеоник, који биљке испуштају. С друге опет стране изравнању атмосфере помаже брзина ваздушне промене, која износи 3 м. у секунди па расте често до онако силних и жестоких ветрова што прелазе по 50 м. у секунди. Ово последње опет објашњава нам за што је атмосфера, где је год испитивана, показала исте хемијске састојке. Но другчије ствар стоји у затвореним просторима, где се нека врста гаса, која је утрошена, не може накнадити, а она која је пришла не може отклонити. У затвореном простору, а под утицајем свију доведених извора за кварење ваздуха, у истини се појаве промене у ваздуху, и ми смо у стању да их докажемо било хемијски, било помоћу извесних својстава нашег организма, а специјално помоћу нашег нервног система за мирисање.

Замислимо на прилику, једну животињу која дише у ваздушном простору затвореном тако да ваздух не може у њега ни од које стране улазити, па ће она, по напред наведеним законима дисања, а услед афинитета (сродства) крвних зрнаца, потрошити сав кисеоник у томе затвореном простору. Међу тим испуштаће угљену киселину само дотле, докле је притисак угљене киселине у простору раван притиску угљене киселине у ваздуху плућа. Чим притисак угљене киселине у ваздушном простору буде већи од притиска угљене киселине плућног ваздуха, чак ће доћи до тога, да према сразмери притиска угљена киселина прелази у крв плућа место да из ње излази. Струја угљене ки-

селине морала се дакле преокренути. Све ово мора да има свога основа, иначе би цела теорија дисања постојала на лажном основу.

Прављен је један опит и то овако: узет је један простор од 150—250 см. и напуњен је кисеоником. Са тим малим простором доведена су била у свезу плућа једне животиње и показало се да је животиња утрошила сав кисеоник респирацијом. Ова појава објашњава се само помоћу развијене теорије дисања и то овако. Док је крв животиње примала у се кисеоник, стварала се угљена киселина. Ова је прелазила у простор за дисање дотле, докле се притисак угљене киселине није изравнао са притиском у крви плућа. По што сад удисање кисеоника ипак није престало, морао је у скоро притисак угљене киселине у ваздушном простору постати већи него што је у крви. Таким начином морала је се угљена киселина у крв враћати, а по што се у ово време удисање кисеоника још продужило, докле га са свим није престало, то је се морала, услед притиска угљене киселине, који је непрестано растао у простору за дисање, најпосле и првобитно издисана угљена киселина опет у крв примати. Ово иде наравно само дотле, докле се животиња не засити угљеном киселином. Дакле, ако је простор за дисање већи, онда при непрекидном дисању ваздуха у простору, престаје постепено умањивање ваздуха и тада се ствара онолико угљене киселине колико се кисеоника удише. Ово наступи тада, кад животиња утроши више угљене киселине него што износи половина његовога свитка. Но тада животиња умире па ма ваздух за дисање имао више кисеоника него атмосферски. Смрт произлази услед отровног дејства угљене киселине.

Али и кад се кисеоник у ваздуху знатно умањи, не остаје са свим без уплива, јер, као што смо већ напред видели, умањавање на 7% проуз-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

рокује код животиња опасне симптоме, а на 3% дејствује смртоносно. Ово стоји просто у свези с тим, што хемијско сродство крвних зрнаца према кисеонику само дотле показује своје дејство, докле кисеоника има доста у ваздуху тако, да крв исти брзо усисава. Крвна зрнаца могу само тако за себе кисеоник добити, ако су га течне супстанције крви успале, па да га зрнаца од њих добију. Ваздух, који човек издише, под обичним околностима има још 14 — 18% кисеоника, а из тога се може закључити да је притисак кисеоника у плућима увек доста јак, да струји кисеоника у крви даде пужну брзину.

Тако дакле становање у савршено затвореним просторијама било би за човека веома опасно и само тада могуће, ако би простори били тако огромно велики, да у њима не би могао да буде ни сувише велики притисак угљене киселине ни оскудица у кисеонику. Нарочито је опасан сувишак угљене киселине, која се показује као отрован гас, чим се њоме претовари крв, а у случајима, које смо напред навели, проузрокује и смрт. Па ипак сама угљена киселина није једини гас у ваздуху, који је убитачан. Кад угљене киселине има у ваздуху 30%, онда се он може удисати неколико минута, а да за живот не буде опасан, само ако је иначе чист и није напуњен другим отровним материјама. Међу тим, у затвореним просторима спречава се и испаравање воде, ограничава се преношење топлоте, а тако исто не би било могуће ни лучење ветрећих киселина из тела путем перепирације. Ако би поред овога дошло још кварење ваздуха материјалом за осветлење и екскременталним лучењем, онда је врло јасно, да се живот не би могао одржати. Но ово овако могло би да буде у апсолутно затвореним просторима, а као што је већ познато и као што је опитима доказато, наши станови нису затворени простори у смислу физичких експеримената. Опитима је потпуно доказато, да смо ми у нашим становима у непрестаном саобраћају са спољном атмосфером, па чак и онда кад су сви обични отвори затворени. Промена унутрашњег ваздуха у соби и спољашње атмосфере врши се и кроз саме дуваре наших станова.

О дуварима наших станова ћемо у кратко говорити у чланку о „вентилацији“ и на то упућујемо сад читаоце. Овде се нећемо упуштати у доказивање тога, и ако аутор, којим се служимо и од кога узимамо ове податке, наводи и овде неке доказе. Нама је главно, да читаоце, ради којих ово пишемо, упознамо са оним узроцима, који утичу на кварење ваздуха у околној атмосфери, и са овим досадашњим редовима то смо, уздамо се, постигли. Како неке од оних извора за кварење ваздуха у становима ваља отклањати, то смо такође показали у горе поменутом чланку. Овде ћемо казати само још неколико речи о промени ваздуха спољашњег и унутрашњег.

И ако је потпуно доказана промена између спољашњег ваздуха и ваздуха наших соба, иако се и то поуздано зна, да та промена бива куд и камо теже него у слободној атмосфери. Оно без сумње ваздух, који човек издише, неће искварити ваздух собе толико, да би угљена киселина постала отровна, или да би настала савршена оскудица у кисеонику; али и то је јасно, да ће се у оној мери у којој је промена ваздуха споља и унутра мања, него количина издисаних гасова који кваре ваздух, умножити кварење ваздуха у соби. Између једног и другог ваздуха поставиће се у толико теже права разлика, у колико има више уплива, који ваздух кваре, а по што смо ми у процесу човековог дисања открили један најважнији од свију, то се по себи разуме, да тешкоћа расте са бројем људи, који имају у једном простору да дишу. Према томе доиста ће бити тешко, особито у школској соби, одржати ваздух онакав, какав би требало да буде. Налазимо за умесно да још једном размотримо оне шкољивости, које су по ваздух у школама од значаја.

1) Овде ћемо у кратко изнети рачун, који је односно дисања утврђен. Човек средње величине одлучује за 1 минут просечно 5 литара ваздуха, а то је за сахат 300 литара = $\frac{1}{3}$ кубичног метра (1000 литара износи управо 1 кубич. метар). У оволико литара ваздуха налази се 12 литара угљене киселине од куда излази да би један човек (дете се узима као и одрасли човек) за 24 сахата одлучио 288 литара угљене киселине. Овде се не

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

узима у рачун угљена киселина, која се перспирацијом одлучује. Али осем одлучивања угљене киселине одлучују се и други гасови као: гушик, воденик и угљеноводеник, који су у незнатној количини, али ни они нису без важности за кварење ваздуха, који се дише.

О органским смешама ваздуха не можемо готово ништа друго ни казати него да оне на првом месту кваре ваздух у затвореним просторима. Да ли оне кваре ваздух тиме, што треше озон, који стоји у сталној противности према продукцима распадња, или тиме што на особити начин дејствују отровно на наша плућа или на укупну количину наше крви, то се не да напред одредити. Свакојачко оне не чине толико штете тиме, што дејствују као јак отров и тиме производе особите болести, већ много више тиме, што лагано поткопавају издржљивост људи према потенцијама сваке врсте које болести причињавају. Ко је год радио као лекар у каквом ширем кругу, тај се мора сложити с овим мишљењем, јер гомила људи која је приморана да станује по подрумима и другим влажним и ниским становима, пада сваке године као жртва најразличнијих болести, а нарочито од шкрофула, рахитичних и прилепчивих болести тифуса, дифтерије и т. д. Код мале деце крајње сиротиње која станује по подрумима с рђавом или готово никаквом вентилацијом развијају се лагано али сигурно кроничне телесне болести, а нарочито болести у органима за дисање.

2) Као други извор шкољивости споменули смо у краткој ексхалацији оних гасова који су у материјалу за вештачко осветљење. Хиљаде пламенова светлећег гаса, које горе по улицама великих вароши, нису у стању да искваре смесу ваздуха колико што то може да учини вештачко осветљење у нашим становима а посебице по школама. Колико вештачко осветљење доприноси кварењу ваздуха у становима, показано је опитом. У једној соби од познатог кубичног садржаја, у коју за време опита није нико улазио, горела је једна лампа гаса, или лампа са петролеумом или са зејтином, за различно време, па је за тим ухваћен садржај угљене киселине. Нашло се, да при потрошци гаса од 4 кубне стопе, после 48 минута, удвоји се количина

угљене киселине и нарасте до 3 на хиљаду. Петролеум је производио мање, а зејтин најмање угљене киселине. Али кад је Бунзеновим фотометром испитана јачина и корист ова три начина осветљења, кад је израчуната количина угљене киселине за простор од 100 куб. метара и узета јачина светлости од 10 нормалних пламенова (4 стеаринске свеће у фунти), онда су добивени следећи резултати:

	1 сахат	2 сах.	3 сах.	4 сах.
Зејтина	0,547 на хиљ.	0,038 на хиљ.	0,190 на хиљ.	0,229 на хиљ.
Св. гаса	0,708 " "	1,324 " "	1,531 " "	1,562 " "
Петрол.	0,929 " "	1,456 " "	1,770 " "	1,811 " "

Тако дакле петролеум највише кваре ваздух, а зејтин најмање.

3) Као што ћемо видети, грејање је с једне стране извор за покретање ваздуха и тиме потпомаже вентилацију, а с друге стране оно може и простор стапа да напуни шкољивим гасовима. Отровни гасови, који се производе при сагоревању, као што је оксид угљена, којег је дејство добро познато, могу струјати натраг у собу која се греје. Као што је познато, доказана је могућност, да оксид угљена пролази кроз усијане металне плоче, а изван сваке је сумње да он продире кроз шупљике наших пећи направљених од пећњака. Али ако не гледамо на ове посредне шкољивости, које се најјаче појављују кад се из пећи које рђаво вуку враћа дим непосредно у собу, ипак грејање кваре ваздух по кад што тиме, што загрејани простори уисавају у некој мери хладан ваздух из земље. На сваки начин мора се веровати, да ми са свим на исти начин, и сваки други гас који се налази у земљи на којој станујемо, уисавамо у нашим привидно затвореним просторима. Тек недавно навео је један научник доказ, да ми посредством ваздуха стојимо у сталном и непосредном саобраћају са земљом испод нас, и да извесни догађаји у земљишту могу посредством ваздуха на нас упливисати. Према овоме све оно, што смо напредказали о ексхалацији гасова из проходских јама, важи такође и за настањене просторе. С тога се морамо постарати, да од школа отклонимо све шкољивости, а то се постиже врло добром чистоћом у околини школских простора и т. д.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

4) Кварењу ваздуха по школама и кућама доприноси доста и нагомилавање хаљина у њима. До душе, хаљине саме по себи нису никакви извори за кварење ваздуха, али тиме што су порозне и што упијају влагу, оне постају такви извори. Ваздушна струја пролази кроз њих и стоји у свези са топлотом нашега тела, те се тако напуни како гасовима који кроз кожу излазе тако и прашљивим деловима атмосфере. Тако поставу оне носиоци читавих гомила разних шкодљивих супстанција. Јер с једне стране оне имају то својство да примају у се воду, коју наше тело истура, а тако исто и кишницу кад на њих пада, с друге опет да ту воду под удесним околностима температуре враћају атмосфери. Отуда може следовати то, да хаљине, кад се скупе у већим количинама на ограниченом простору, напуне ваздух у томе простору веома шкодљивим и за здравље опасним супстанцијама, а већ и да не говоримо о томе, како хаљине служе као посредник прилепчивим болестима. Историја прилепчивих болести пуна је факата, која јасно доказују пренашање тих болести хаљинама. Према овоме, по себи се разуме, да треба обратити особиту пажњу, да се у просторима, где већи број људи (или деце) неки део своје одеће мора да оставља, отклони све оно што штетно дејствовати може. Због тога при уређењу школе ваља за ђачке хаљине одредити нарочиту собу изван учионице.

5) Још имамо да проговоримо коју о кварењу ваздуха, које под извесним околностима може произаћи од дуварова наших станова или школа. Ми смо казали да порозитет дуварова отклања опасности за здравље тиме што пропушта спољашњи ваздух у затворене просторе. Али с друге стране опет тај исти порозитет може да буде и опасан. Исте поре, које пропуштају ваздух, пропуштају такође, према теже, и воду, а тиме је дата могућност да се дувари наших станова напуне водом. Познато је већ како су побе грађевине, у којима има још доста влаге, опасне за становање с тога, што се у њима развија читава гомила болести услед влаге и назеба. Почевши од катара у гркљану и ревматизма, болести се развијају се до ових тешких хроничних запаљења, која се могу развити у свима ткивима и органима човечијег

тела, а од свију по највише јектика и хронично запаљење бубрега. Зна се како је сиротиња, поред оскудице у доброј храни, принуђена да живи по ниским и влажним стаповима и да на тај начин својим сопственим телом суши влагу у њима. Међу тим ту се увек греша против економских рачуна, јер је веома прост рачунски задатак, да је здравље прече од сваког блага а да оно више вреди него кирија за, бар приближно, удобан стан. Али наша је света дужност, да бар децу сачувамо од опасности, које за здравље произлазе услед влаге у стаповима. За то је прва и најпреча дужност општине и државе, да се постарају да у школама има свију оних услова, који отклањају опасности за живот и здравље школске омладине, и да никад у томе не штеде ништа што би ове услове школи прибавити могло. Колико ова напомена вреди за наше школе, то је без сумње познато, и с тога су меродавна лица дужна да настану, да у овом погледу што пре учинимо који корак напред.

Како се одмах у почетку грађења неког здања треба постарати, да се темељ здања изолуше згодним техничким средствима од земљишта, није нужно да овде споменимо, јер је то посао саме технике. Исто тако не налазимо за потребно, да овде излажемо у појединостима како, и при најбољој пажњи, при избору грађе није никако могуће да у свакој новој грађевини не буде доста влаге, и како је потребно да се та влага колико је боље могуће исуши вештачким средствима или природном топлотом пре него што се здање за становање употреби. Колико се на ово пази у нас у сред престонице наше, познато је већ, и ми не налазимо за потребно да чак и примере наводимо. Једно што би овде имали да кажемо то је, да би пријатељи школе и школске омладине требали да настану што енергичније могу да обавесте народ, колико штете и опасности има за школску омладину отуда, што су школске зграде ниске, тесне, мрачне, без вентилације и у опште без икаквих хигијенских услова. Кад народ буде о овоме као што ваља обавештен, онда ће и он веома радо пристати да принесе све жртве за грађење нових удобних школских зграда. Јер допета ваља једном бити на чисто с тим фактом, да умно и физичко образовање имају у школи потпуно једнака права и да се не може неговати једно више, а друго мање.

(НАСТАВИТЕ СЕ)

ПРЕДАВАЊА ИЗ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

НА ПРАКТИЧКИМ УЧИТЕЉСКИМ ПРЕДАВАЊИМА У НЕГОТИНУ

Држао Жив. Ј. Симић

(НАСТАВАК)

4. Правилности и неправилности у језику

У свакој науци има закона, по којима у тој врсти појава што бива и постаје. Скуп тих закона прибран и стављен у системски ред и зове се наука. Тако исто и у језику има закона, по којима што у њему бива и постаје. И ти језички закони изнађени, прибрани и уведени у системски ред чине науку о језику, која се особеним именом зове — *граматика*.

Језик пак нити је од памтивека и од самога његова постанка био све једнако овакав, какав је сад, ни по садржини ни по облику, нити је пак остао до века онакав, какав је био у почетку, него је и постао и развијао се као саставни део човекова бића упоредо и узајамно с развијањем мисли и свести људске, па се и он непрекидно, и ако споро, мењао и у погледу на садржину и у погледу на облик. Људи који се баве науком о језику — филозофи — изнашли су најстарије облик, које се као најстарије могло изнаћи, онога језика, који изучавају, па су за тим налазили позније и позније облик његово, и тако дошли до данашњег облика његово, изложивши тако све измене и промене, које је тај језик претрпео у току тога времена. На тај начин они су изнашли законе, по којима се језик мењао, по којима је шта у језику постало. И све оно што је у језику постало на тај начин, по тим законима, проглашено је за *правилно*, а све што је у језику постало противно тим законима, оглашено је за *неправилно*.

Има неправилности, које су се одомаћиле и утврдиле у целој језику тако, да се редовно употребљују као и правилности. Оваке неправилности зову се *изузаци* или *особине*.

Ко хоће да добро влада језиком, да своје мисли излаже усмено и писмено, њему није доста да му је језик само богат речима и изразима, него треба и да му је језик правилан; све што изговори, треба да изговори правилно, треба му дакле да зна шта је у језику *правилно* и шта *неправилно*.

5. О овим предавањима

Наука се може излагати у целокупности, у детаљно изложеном системском реду; а може се излагати и тако, да се из ње према извесној потреби и циљу и према количини времена, за које ће се излагање морати извршити, узимљу поједине партије и излажу практично и помешано. Мени је пало у део да вам

за време овог течаја предавања предајем српски језик. За ово кратко време да богме нити се може цела наука о српском језику изложити системски, нити би је ви могли усвојити. Ја ћу дакле и узимати из ње оно што је за вашу потребу најпрече, што је за примену у основној школи најпотребније.

6. Елементи језика

Језик се састоји из *реченица*; реченице из *речи*; речи из *основа* и *наставака*; основе и наставици из *слогова*; слогови из *гласова*. Сав говор народни и усмени и писмени, све што се исказе и све што је у књигама написано, све се састоји из реченица. Реченице су дакле најкрупнији саставни делови говора и језика. Има нарочита грана науке језичке, у којој се излажу закони по којима постају и у каквим односима стоје међу собом реченице и шта у њима значе поједине речи, — та се грана науке о језику зове *синтакса* или *наука о реченицама*. Од реченица ситнији елементи језички, од којих непосредно постају реченице, јесу *речи*. Има нарочита грана наука о језику, у којој се казује како постају речи и облици њихови, која се по томе и зове *наука о облицима*. Речи постају од основа, те по томе ситнији језички елементи од речи, од који речи и постају, јесу *основе*. Има нарочита грана наука о језику, у којој се казује како постају речима основе, и зове се *наука о основама*. Још ситнији елементи језички од којих постају основе јесу слогови. А најситнији, основни елементи језички, из којих постају и слогови, јесу *гласови*. Грана граматичке науке, у којој се излаже како постају гласови и како се мењају, зове се *наука о гласовима*.

7. Гласови

Кад човек хоће да изговори какав глас, он потера ваздух из плућа. Тај ваздух затресе гласницу (гласне жице,) орган, који се налази на врху душника у грљану, те она затрепти и тиме да глас. Тај глас, што га гласница да, може изићи кроз уста напоље са свим слободан, не заповши ни о што, а може и запети о какав други орган у усној дупљи. И, ако тај глас не запиње ни о што у грлу и усној дупљи, него изиђе слободан, он се зове *самогласник*. Гласова који тако постају има данас у нашем језику пет, а то су: *и, е, а, о, у*. Главна особина ових гла-

сова, којом се они разликују од свију осталих гласова у језику, који нису самогласници, јесте у томе, што глас, кад се ма који од њих изговори, пошав из гласнице слободно пролази кроз сву усну дупљу и слободан излази напоље. Ова је особина њима свима подједнако својствена, и према томе излази да је то све један исти глас. Али као што се види он је са толико разлика, да их данас има пет. Разлика та, која од тога једнога гласа гради пет, у томе је што се усна дупља при изговору њихову различно модификује, различно се у њој подешавају једни према другима разни органи и делови усне дупље. Јер, ако се дубина усне дупље од гласнице па докле гласне изиђе напоље начини краћа, добиће се извешан глас, ако остане у нормалном стању, добиће се глас друкчији, ако се начини дубља, добиће се опет глас друкчији, ако се начини усна дупља шира, добиће се глас друкчији, ако се начини ужа, опет ће се добити друкчији глас. Самогласницима се придружује и глас *p*, који постаје тиме што глас пошав из гласнице пролазећи кроз усну дупљу затресе језик, те он задршће.

Ако пак глас, пошавши из гласнице, пролазећи кроз усну дупљу запне о какав год орган, онда се глас, тако добивен, зове **сугласник**. Таквих гласова који се зову сугласници, има у нашем језику 24, а њима се придружује још и *p*, које бива и самогласник, као што је речено, а бива и сугласник.

Кад глас, пошавши из гласнице, запне у *грлу* о задњи крај језика притиснутог на задњи крај непца, онда се добијају гласови: *г, к, х*, који се зову **грлени сугласници** с тога што запињу о органе у самом грлу.

Кад глас, пошавши из гласнице, запне у устима о језик притиснут на непце, добијају се гласови: *ј, љ, њ, ђ, ћ, ж, ч, џ, ш*, који се с тога зову **непчани сугласници**.

Када глас, пошав из гласнице, запне о језик притиснут на горње зубе, онда се добијају гласови: *д, т, з, с, и*, који се с тога зову **зубни сугласници**.

Ако глас запне о језик притиснут на горње зубе, па се пропусти кроз нос, онда се добија глас *н*, који се по томе зове **зубно-носни сугласник**.

Ако глас, који да гласница, запне о склопљење усне, па се изда самим отвором усана, онда се добијају гласови: *б, в, и, ф*, који се с тога зову **уснени сугласници**.

Када глас, пошавши из гласнице, запне о склопљење усне, па се пропусти кроз нос, онда се добије глас *м*, који се с тога зове **уснено-носни сугласник**.

Најзад, ако глас произведен гласницом запне о језик, те он мало задршће, добијају се гласови: *р* и *л*, који се с тога зову **језични сугласници**.

Према томе органи, који помажу да се изговоре сви гласови у нашем језику, јесу: *плућа, душник, гркљан с гласницом, језик, нешце, зуби, усне и нос*.

8. С л о г

Да се изговори један самогласник, ваља усну дупљу на један начин удесити; а за сваки други самогласник ваља је друкчије и друкчије намештати, с тога једним отвором уста може се изговорити само један самогласник. Међу тим уз један самогласник, једним отвором уста може се изговорити и по један, два, три и више сугласника. Така пак гомила гласова, међу којима је само један самогласник, и која се изговори једним намештајем усне дупље и једним отвором уста, зове се — **слог**. На пр. *а* (свеза), *и* (свеза), *у* (предлог), *о* (предлог), *за, да, иа, из, од, рт; пас, коњ, лав, сри, низ, вез, воз; брат, врат, кроз, крст, прст, пред; прост, брест, ствар, скроз*. Пошто су ови слогови у исто време и речи, то се ове и оваке речи зову **једносложне речи**.

Из реченога досад излази ово. Колико у којој речи има самогласника, толико се пута морају уста отворити, докле се она сва изговори, а то значи да у тој речи има онолико слогова, колико је у њојзи самогласника. Тако има речи:

Од два слога: *баба, нога, рука, игра, песма, ако, ево, око, сврака, зрно, слама, врећа, Стана, Милка, Јоца, Мита, Влада* итд.

Од три слога: *Вретенo, колено, постеља, погача, зуквача, станара, брвнара, сламњача, кошара, трговац, чиновник, бележник, поводник, наглавак, подбрадак* итд.

Од четири слога: *погачица, пропалница, патегаца, запињача, воденица, бубетина, књиговезач, побратимство, земљоделиц, виноградар, послужитељ, итд.*

Од пет слогова: *Поморављанин, Београђанин, Подгоричанин, градобитина, полопривредник, књигопродавац, покровитељство, итд.*

Од шест слогова: *Брзопаланчанин, Михаиловчанин, Малоизворчанин.*

Од седам слогова: *Доњомилановчанин, Горњокрушевчанин, Великоизворчанин, Доњокаменичанин* итд.

Од осам слогова: *Великојасиковљанин.*

9. Дељење речи на слокове

Ако је у речи подједнак број самогласника и сугласника и долазе наизменце сугласник и самогласник, или обратно, онда се реч дели у слокове тако да у сваки слог дође по један сугласник и по један самогласник. На пр. *ба-ба, но-га, по-га-ча, кр-ма-ча, по-га-чи-ца, на-те-га-ча, ва-ра-ли-ца, чи-ни-ли-ца, итд.*

Ако ли је неједнак број сугласника и самогласника, онда у поједине слокове долази неједнак број

гласова. На пр. *о-ко, а-ко, е-во, зво-но, ште-га, ста-за, ма-гла, бо-зат-ство, по-бра-тым-ство* итд.

Кад у речи између самогласника имају по два или више сугласника, онда се при дељењу њену у слокове чини овако :

1. Гласови : *зг, зд, жд, ск, ст, шт* не растављају се, него иду заједно у један слог са оним самогласником што долази иза њих. Онај слог што је пред њима завршује се самогласником. На пр. *зви-зга, ма-зга, је-згра, ме-згра ; зве-зда, у-зда ; а-жда-ја, зви-жда-ти, смо-жди-ти, на-гва-жда-ти ; пи-ска, врн-ска, пра-ска, пе-ско-вит, ла-ска-ти ; ла-ста, вр-ста, ли-стак, На-ста ; ба-шта, ма-шта, пи-шта-ти, ба-шти-на, по-што-ва-ти* и т. д.

2. При дељењу речи у слокове не растављају се ни они сугласници, који и иначе радо другују, те се налазе једни до других и у почетним слоговима. На пр. *и-гла, ма-гла, мо-гло, мо-гла, свр-гло* (сугласници *гл* налазе се у почетним слоговима у речима : *гла-ва, гло-ба, гле-да-ти, гли-ста, глог* и т. д.) ; *та-бла, о-бло, ста-бло* (сугласници *бл* налазе се у почетним слоговима у речима : *блā-го, бли-зу, бли-ста-ти, бле-сак* и т. д.) ; *са-бља, зу-бља, тру-бља, зо-бљу* (сугласници *бљ* другују у почетним слоговима у речима : *бљу-шти-ти, бљушт, бљу-тав, бљу-так, бљу-ва-ти* и т. д.) ; *и-гра, У-грин, о-гроз* (сугласници *гр* другују у почетним слоговима у речима : *град, греп-сти, гри-сти, гру-два, гро-хот, гроб* и т. д.) ; *бу-ква, зу-ква, ти-ква, цр-ква, ло-ква, бо-кви-ца* (сугласници *кв* другују у почетним слоговима у речима : *ква-сац, ква-ка, квочка, кво-ца-ти, ква-ри-ти* и т. д.) ; *кво-чка, ме-чка, зве-чка, и-гра-чка* (сугласници *чк* другују у почетним слоговима у речима : *чкāљ, чкā-ти, место чачкати, чкā-ља, чкврљ* и т. д.) ; *ша-тра, је-тра, ве-тре-ња-ча, про-ве-три-ти* (сугласници *тр* у почетним слоговима у : *тра-ва, тре-ба-ти, тра-ја-ти, тро-ши-ти* и т. д.) ; *кле-тва, же-тва, ста-тва, бри-тва, мо-ли-тва*, (сугласници *тв* долазе у почетним слоговима у : *тво-рац, твар, твој, твр, тврд* и т. д.) ; *до-бро, сре-бро, храброст, Ду-бров-ник* (*бр* другују у почетним слоговима у : *бра-ти, брод, брат, бри-са-ти, Бран-ко* и т. д.) ; *кру-шка, пу-шка, кри-шка, ма-шка, др-шка* (*шк* другују у почетним слоговима у : *шко-ла, шко-ди-ти, шкољ-ка, шко-пац, шкр-бо-ти-на* и т. д.) ; *ма-сли-на, ма-сло, ми-сли-лац, ја-сле, гу-сле* (*сл* другују у почетним слоговима у : *сло-бода, слу-жи-ти, слеп, слан, слу-жи-ти, сле-до-ва-ти*, и т. д.) ; *го-сиод, го-сиа, о-спа* (*си* другују у почетним слоговима у : *спā-ти, спā-сти, спо-на, спа-ја-ти* и т. д.) и т. д.

3. Гласови пак, који не другују и не трпе се један до другог, те их за то ни у почетном слоговима нема, свакад се при дељењу речи у слокове деле та-

ко, да се првим заврши претходни слог, а другим се почне други слог. На пр. *зам-ка, слам-ка, трм-ка, Фем-ка ; Ан-ка, Стан-ка, ран-ка, жен-ка, трун-ка сен-ка ; Мил-ка, Ал-ка, Јел-ка, Ан-ђел-ко ; Смиљ-ка, диљ-ка, Вељ-ко, Стоиљ-ко ; уј-ка, дој-ка, сој-ка, мај-ка ; Зор-ка, жир-ка, стар-ка, по-во-рка ; плов-ка ; по-став-ка, Жив-ко, Стев-ка ; уј-на, Рај-на, Стој-на, вој-но ; рав-но, дав-но, ку-ћев-на, Лив-но ; жељ-но, те-мељ-но, вољ-но ; стал-но, за-хвал-ност ; не-мар-ност, си-гур-ност, се-вер-ни, при-твор-ност ; ор-ло-ви ; сав-ски ; свој-ски, мај-ски ; зим-ски ; дан-ски, јер-мен-ски град-ски, људ-ски ; кум-ство ; срод-ство ; жен-ство ; за-до-вољ-ство ; Рок-сан-да ; прав-да, крив-да ; Ан-дра лев-ча, бал-ча ; ом-ча, јем-чи-ти, мом-чад ; Сри-чад па-стор-чад, Пор-ча ; Јел-че, Мил-че ; кон-чан, дон-чић ; жив-ци, крв-ца, мрав-ци ; кон-ци, звон-це ; пи-сам-це ; ок-це ; ноћ-ца, реч-ца ; Хер-це-го-вац, стар-ми.*

Ну ова правила о дељењу речи у слокове важе за оне речи, које нису сложене из по две речи, и не за оне слокове, који не припадају једној од тих речи, из којих је постала сложена реч. Код сложених речи слог се вазда завршује завршетком предње речи, не гледајући на то, да ли глас, којим се предња реч завршује, другује иначе с гласом, којим се друга реч почиње, или не. На пр. *об-лак* (*м. об-влак*), *раз-ве-ти, из-ву-ћи, под-ножје, ис-пуст, об-ралица*.

У овом случају ни гласови ; *зг, зд, жд, ск, ст, шт*, не остају у једном слогу. На пр. *раз-гледати, из-гонити, из-дати, раз-давати ис-капити, ус-киснути, истећи, ис-ток*.

Слогови, који се завршују самогласником зову се *отворени слогови*, а они, који се завршују сугласником зову се *затворени слогови*.

10. Основе и корени

а. Основе и наставци за облике. — У највећег дела речи знају се и данас основе од којих су оне постале. У тих речи може се и данас одвојити онај елеменат што се зове основа речи и онај елеменат којим је од основе постала реч. Овај елеменат, којим од основе постаје реч, зове се наставак. А пошто има таквих наставака више, којима од једне исте основе може постати више облика, у којима се та иста реч јавља, ти се наставци зову — *наставци за облике*. Ови су наставци обично слогови од једног или од више гласова. На пр. *Јелен-ъ, јелен-а, јелен-у, јелен-е, јелен-ом, јелен-и, јелен-има* и т. д. У овој речи основа је *јелен*, а наставци су за облике слогови : *а, у, е, ом, и, има*. Пред свима овим наставцима стоји једна иста основа, и са свима овим наставцима реч у главноме једно значи, само што су јој то *разни* облици.

б. *Корени и наставци за основе.* — У свакој основи има један слог који се зове — корен. Каткад је основа речи самтај слог. На пр. *илет* у речи *плет-ем*; *чу* у речи *чу-ти*; *би* у речи *би-ти*; *ши* у речи *ши-ти*; *трес* у речи *трес-ти* и т. д. Ако ли је основа од више слогова, онда ће у њојзи један слог бити *корен*, а остали слогови биће или предменути корену, или додати корену, или и једно и друго. На пр. *шисар*; у овој речи корен је први слог: *шис*, а слог *ар* додат је корену. У речи: *пропис*, корен је други слог: *шис*, а први слог: *про*, предметнут је корену. У речи: *записник* корен је други слог *шис*, слог *ник* корену је дометнут, а слог *за* корену је предменути.

Онај слог, који се корену додаје сове се *наставак* за основу, и њиме и постаје од корена основа, као год што од основе наставцима за облике постају речи или разни облици речи. На пр. у речи: *шисар*, корен је *шис*, а наставак за основу је *ар*; у речи: *шисмо*, корен је опет слог *шис*, а слог *мо* је наставак, којим је од корена постала основа.

Ако је корену додато више слогова, онда то значи да је од корена наставком постала основа, па од те основе новим наставком опет друга основа, па чак и од ове основе другим наставком постала опет нова основа и т. д. На пр. *крад-љив-ац*, *род-и-тељ-ка*. У првој речи од корена *крад* постала је најпре наставком *љив* основа *крадљив*, а по том од основе *крадљив* наставком *ац* постала је основа *крадљивац*. У другој речи од корена *род* постала је најпре наставком *и* основа *роди* (које је глагол родити), а по том од основе *роди* наставком *тељ* постала је основа *родитељ*, и најзад од основе *родитељ* наставком *ка* постала је основа *родитељка*.

На тај начин и разним наставцима од једног корена може постати више основа. На пр. од корена *град* постају основе: *град*, *град-и-(ти)*, *град-иште*, *град-ина*, *град-јан-ин* = *грађанин*, *град-јан-ство* = *грађанство*, *град-ац*, *За-град-је* = *Заграђе*, *градски*, *град-ја* = *грађа*, *град-ја-ев-ина* = *грађа-ев-ина* = *грађе-вина*; *шис-а-(ти)*, *шис-ац*, *шис-ар*, *шис-мен*, *шис-мо*, *шис-мо-ан-це* = *шисман-це*, *пис-ан-је* = *писање*, *шис-ар-ка*, *шис-аћ-(и)* *шис-ар-ница* и т. д.

Ако корену није ништа предметнуто, онда се така основа зове *проста*. На пр. *плет-иво*, *кос-ац*, *пис-ар-ина*, *све-ти-тељ*.

Ако ли је шта корену предменуто, онда се така основа зове *сложена*. На пр. *без-бог-њн* = *безбожан*, *налик-је* = *наличје*; *про-лаз-ак*.

II. Речи

Речи су тек елементи у језику, који нам што значе. По ономе што речи у језику значе, или по служби,

коју оне у језику врше, деле се оне у девет врста, од којих су 1. именице, 2. придеви, 3. бројеви, 4. заменице, 5. глаголи, 6. прилози 7. предлози 8. свезе, 9. подвици.

1. **Именице.** — Кад човек дође на свет, он се нађе у гомили разних предмета. Тако је било и са првим људима на свету. И они, кад су дошли на свет, нашли су се у гомили предмета. Како су људи били обдарени способношћу да мисле, мислећи дошли су до тога, да они могу и морају чинити неку употребу од предмета, које виде око себе. Чинећи употребу од њих, опазили су да им разни предмети подмирују разне потребе. И кад је човек један дошао у додир у саобраћај с другим човеком, па хтео с њиме да се у чему год споразуме, на сваки начин требало му је да неким начином покаже да он мисли о овој или о оној ствари. Да би то могао учинити он је једну ствар назвао овако, другу онако. И тако свакој ствари којом се он служио, или од које се бојао и чувао, он је дао име. Сваком предмету он је дао онако име како му се чинило да најбоље одговара самом предмету према служби, коју му је предмет намиривао, или према другом каком знаку.

На тај начин постала је врста речи, које казују имена стварима, те се по томе и зову *именице*. Да није на свету разних ствари, које подмирују човекове потребе и о којима човек хоће да зна и говори, не би било ни именица, јер се не би имало чему дати име. У прво доба рода људског, кад је сва брига човекова и сва радња његова била упућена на то да нађе и прибави чиме ће се нахранити, и ако је било много предмета у свету, било је и пак веома мало именица у језику тадашњих људи, јер је човек врло мали број предмета добро познавао, што их је врло мален број употребљивао, и којима је дао имена. Што је пак више ствари долазило у употребу човекову, то их је више добијало и своје име, тиме се језик све више обогаћавао, јер је у њему бивало све више именица. Отуда је то што је и данас језик народа мање образованих сиромашнији, јер мање образован народ, као и мање образован човек, мање има предмета, које употребљује, па мање и речи, које предметима казују имена, па дакле мање и *именица*. Онај народ, који иде напред у развоју радњи и развоју наука и вештина, стварајући нове и нове намирнице потреба људских, даје им и имена. Други народи примајући готове предмете, примају врло често и њихова имена, јер је врло тешко дати ново име предмету који тек долази са стране, па још тако име, какво ће сав народ хтети да прими. Отуда долази то да и у нашем језику има именица, које нису код нас постале. У нашем језику има туђих речи, па и именица, које су и другчијим путем ушле у њ, као што су многе турске речи. Како су ове речи ушле у наш језик — сви знамо.

Именице дакле не може бити без ствари. Али именица и ствар никако није једно исто. С тога је врло погрешно што многи рекне: „Кажи ми једну живу именицу! Или кажи ми коју мртву именицу!“ Јер именица је само име ствари, а име нити може бити живо нити мртво. Ствар је нешто материјално; именица је замишљена, апстрактна представа, која нам казује име којој ствари, то је представа, која нам у говору *заменује саму ствар*. Јер чим споменемо име којој ствари, или о њему само помислимо, ми одмах имамо у нашем уму представљену саму ствар. Ствар се може видети, опипати, или другим чулима сазнати; *именица* која у говору *заменује* ту ствар, т. ј. име тој ствари, нити се може видети, нити опипати, нити којим год чудом сазнати, него се може само *умом* створити или сазнати.

С развојем ума и умнога рада људскога дошло се до тога, да се човек није задовољио с тиме што има само материјалне предмете, које је створила природа или које је створио он сам од какве год материје; њему је требало да искаже и своје унутрашње, душевно стање и расположење, а по том и оно што је он својим умом створио, и овакво или онакво стање и расположење и овај или онај свој умни створ хтео је да представи као да постоји исто онако, као и каква материјална ствар, и он му је дао име као што даје и материјалним стварима. Тако су постале апстрактне, замишљење уображене ствари, као што су: *љутина, сладост, радост, жалост, милина, веселе, јунаштво, лепота, доброта, хитрина, слава, част, поштовање, сан, свадба, и т. д.*

Постоје дакле ствари материјалне и ствари нематеријалне. Материјалне ствари ми сазнајемо чулима и остављамо и да се зову *ствари*. Нематеријалне ствари ми не можемо сазнати чулима, њих и *стварамо* и *сазнајемо* само умом, умовањем, умном радњом, ми себи у уму *представљамо* их као да одиста постоје, а међу тим оне у истини не постоје онако, како постоје материјалне ствари, јер се чулима не могу сазнати, и ми их зовемо *представама*.

Према томе именице једне су имена *стварима*, а друге су имена *представама*. Оне што су имена стварима зову се: *стварне именице*, а оне што су имена представама зову се — *мислене именице*.

Човек је у свачему хтео да одликује себе од осталих предмета у природи, јер је доиста лако увидети да га је и сама природа многим особинама одликовала од осталих ствари. Да би он себе издвојио из осталих материјалних ствари, па и из групе животиња, он је себе назвао *лицем*.

Тако најзад имао: *лица, ствари и представе*. Те се и имена лица и ствари зову — *именице стварне*, а имена представа — *именице мислене*.

а. Стварне именице

Стварне именице по служби њиховој деле се на: *особене, заједничке, збирне и вештаствене*.

Особене именице су крштена или нарочито наведена имена лица, животиња, земаља, градова, вароши, села, река, планина, брда, народа итд. На пр. Стојан, Милета, Василије, Десанка, Милац, Милица; Шарац, Јабучило, Рогоња; Србија, Босна, Немачка, Русија; Београд, Фетислам, Соко, Зајечар, Ваљево, Лесковац, Шабац; Мокри Луг, Таково, Врело; Дунав, Сава, Морава, Тимок, Кодубара; Копачић, Јастребац, Шарпланина, Ртањ, Космај, Столови; Срби, Бугари, Руси, Грци итд.

Заједничке су *именице* оне, од којих свака казује заједничко име дато понаособ многим лицима или стварима према њихову заједничком роду, или према њихову заједничком занимању, или према ономе на што служе, или према другом чему што им је заједничко. На пр. човек, жена, дете, учитељ, ученик, писар, столар, зидар, кројач, слуга, старешина, војник; кућа, школа; клупа, табла, сто, прозор, врата; варош, село; река, брдо; овца, во, пас, мачка итд.

Збирне именице су оне, од којих свака казује име дато *скупу* лица или *скупу* ствари, у коме свако лице или свака ствар има своје име које је *заједничко* свима тим лицима или стварима, које чине тај скуп. На пр. *деца* (свака јединка тога скупа зове се заједничком именом *дете*): *момак* (свака јединка тога скупа зове се заједничким именом *момче*); *бурад* (свака јединка зове се *буре*); *трње* (свака појединачна ствар тога скупа зове се *трн*); *јато* (свака јединка тога скупа зове се *птица, голуб, врана* итд.); *чојор* (свака се јединка зове *говече, свиње* итд.).

Вештаствене именице су оне, које казују име целокупној количини једне материје, која се налази у земљи или на земљи, од које се граде разне ствари и подмирују разне потребе у животу и служе као храна људма и животињама. На пр. земља, вода, ваздух, жито, брашно, месо, маст, гвожђе, сребро, злато, песак, вино, млеко итд.

б. Мислене именице

Певање, играње, читање, спавање, биће, бивање, знање, постанак, почетак, нестанак, престанак, растанак, састанак, сан, игра, слава, свадба, љубав, мржња, радост, пакост, милост, лепота, красота, хладноћа, ведрина, љутина, милина, хитрина, једрина, дебљина итд.

в. Број у именица

Једнина. — Кад се говори о једном лицу или једној ствари, онда је именица, која је име томе лицу или тој ствари — у *једнини*. На пример: Човек, ковач, сто, столица, школа, село, варош, голуб, орао, кокош итд.

Множина. — Кад се говори о два или више лица, о две или више ствари, онда је именица, која је заједничко име тим лицима или стварима — у *множини*. На пр. Људи, ковачи, столови, столице, школе, села, вароши, голубови, орлови, кокоши, мачке, пси, коњи, градови, жене, девојке, момци, и т. д.

Двојина. — Некад се у нашем језику разликовало од множине, кад се говори о два лица или две ствари, те је у том случају именица која је заједничко име тим лицима или стварима стајала у — *двојини*. Ово сада не бива. Али неке речи и сад поред облика множине имају у неком падежу и облике старинске двојине. На пр. 2. п. мн. кости — и *костију*, кокоши и *кокошију*, прсти — и *прстију*. Речи *око* и *узо*, и говоре се у облицима старе двојине место садашњих облика множине: *очи*, *уши*. Други облици су облици старе двојине. И уз бројеве два, оба, три, четири, стоје именице у старинској двојини. На пр. два *човека*, три *голуба*, четири *коња*, две сестре, три *звезде*, четири *овце*.

У *једнини* и *множини* говоре се све именице *заједничке*, осим само неколико њих, које или се не говоре у једнини или се не говоре у множини. На пр. дете, господин, властелин, брат не говоре се у множини; а врата, кола, токе, гусле, виле, јасле, наћве и т. д. не говоре се у облицима једнине.

Особене именице не говоре се у множини с тога, што оне казујући крштена или нарочито надевена имена људима и стварима, казују имена која се дају у циљу да се тим именом један човек одликује од

свију других људи, или да се једна ствар одликује од свију осталих ствари. Само особене именице, које казују *презимена* људска, говоре се и у множини. На пр. Обреновићи, Петровићи, Симићи, Николићи, и т. д. Али овим се никад не означавају лица, која су случајно једнаког презимена, а из разних су породица, него вазда само потомци онога од чијег је имена презиме начињено. У множини говоре се и оне особене именице, које казују народносно име једноме, па и множини чланова једнога народа. На пр. Србин-Срби Грк-Грци; Влах-Власи; Турчин-Турци и т. д.

Збирне именице, које су постале од именица заједничких као: биље, дрвље, трње, бучје, лишће, камење, стење, зрнење, момчад, телад, јагњад, пилад, бурад, танад, ђулад, прасад; Србадија, Турадија, Бугарија, момчадија, женскадија, и т. д. не говоре се никад у *множини*. Оне пак, које нису постале од именица заједничких, као: народ, јато, војска, чопор, ергела и т. д. говоре се и у *облику множине*.

Вештаствене именице с тога што свака од њих казује име целокупној маси какве материје, не могу ни имати потребе да се говоре у множини, јер се већ самом једнином означава сва количина те материје. Али дешава се да се неке и од њих говоре у облицима множине, ну онда се тиме мисле и означавају само разне врсте једне исте материје. На пр. земље (црница, пекуша, иловача, порцеланска ит.), масти (свињска, зечија, гушчија), воде (речна, морска, бунарска слатка, слана) итд.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

ТЕОДОСИЈЕ ИЗ ОРАШЦА ОБРКНЕЗ ЈАСЕНИЧКИ

I

Кратак животопис кнеза Теодосија и савремене прилике у земљи

Кнез Теодосије родио се у селу *Орашцу*. Ово историјски важно место, из којег се огласио у почетку овога столећа први озбиљни рат Турцима, лежи у крагујевачком округу, срезу јасеничком, на једно сахат даљине од варошице *Аранђеловца*, а на друму, који од Београда ка Аранђеловцу води. Теодосијеви преци беху се давно доселили из једног црногорског краја, Најпре се беху настанили у селу *Врбици*, крају ближем ка Орашцу, па после пређу у Орашац где се и Теодосије роди. То беше јака и моћна задруга од људи радних и поштених, а Теодосије најсјајнији издацак и стуб њен.

У које се време Теодосије родио, као и што карактеристично из његове младости, није ми познато, нити има где о томе писмених напомена каквих. А то и није баш тако важно и потребно код факта, да је још пре првога устанка под Кара-Борђем, Теодосије био уважен и поштован човек. Дакле родио се тамо у шестој деценији XVIII-ог века од прилике, тако, да је у време првога устанка могао то бити човек од својих 40—45 година.

У зрелим годинама својим Теодосије се занимаше трговањем, што тада беше уважено занимање, и постаде доста имућан човек. Као човек трговац беше на далеко познат и чувен. Свако га је знало као човека ваљана, поштена и разборита. Свако га је, према

томе, поштовало. Углед његов у народу узвисио га је на ступањ народнога кнеза у Јасеничком крају крагујевачке нахије. Ова пак титула и положај у оно време беше највише нешто код народа. То беше важан и поштован положај, до кога долажаху махом најспособнији и најуваженији људи народни.

У почетку овога века, када Теодосије као човек живише већ поверење свога народа а као кнез народни поштовање и Срба и Турака, наша земља беше дубоко заробљена у канџе турске. Турци су у то време били савршени господари земље и народа српског. Имање, част и живот човека беше сиграчка Турчину.

Но и у дугоме низу патње јави се кад што ма и најкраћи моменат, у коме се мало лакше, мало слободније дахне. Пред првим устанком српским на Турке видимо на управи над Србијом једно за другим двојицу добрих и правичних паша у Београду. Влада *Ебу-Беџира* и *Хаџи-Мустафе* над народом српским обележена је као правична и блага. За кратког трајања ове владе раја је била мирна и срећна.* Земља поче цветати и богатити се, а паше дељаху мишљења са народним кнезовима о бољитку народном.

Но ово је кратак одејај пред страшном буром. Ово је била кратка владавина блага, да за њом се излије сав жуч турскога беснила. Јаничари дођу до силе и власти, доброга пашу Хаџи-Мустафу убију а Србија дође под владу Јањичара и њихових првака, *дагија*. — Историја а и народне песме и приче су нам довољно живим бојама нацртаде оно суморно стање земље, у коме је она била под управом оне четворице злогласних дахија. Нови паша био је само лутка у њиховим рукама. Њих четворица узму у своје руке највишу власт, земљу на четири дела разделе, по земљи поставе своје људе, сами одређиваху порезу и друге намете, и уведу са свим друкчију, на свој начин, нову владу у земљи. Око себе скупе јаку оружану силу, а и по земљи разреде чете својих војника, стану гњечити и гулити народ и цедити га како су хтели. „Кад се прочу како су се они подигли, нагрну листом Бошњаци и Арнаути, пола наги људи, који су донде лађе вукли. Сад у један мах појашаше арапске хатове, оденуше се у кадиву, злато и сребро, понеше се силно од свакога, слушајући верно само своје господаре.** Силне слуге бешњих господара разплинуше се по народу да из њега паразитски сису животни сок. Свима појмљивим и непојмљивим мукама мучен је народ српски под дахијском управом Па и сами Турци, противници њихова правца владавине, патеше од њих. Муке додијаше. Народ се жали Порти. Ова

припрети дахијама војском не турском, но од људи који их неће жалити.

Дахије одмах помислише да им султан прети рајом. Услед тога настаје доба крвавих сцена. Ова четири грешника беху се решили да све уваженије људе и чувеније кнезове и вође народне поубијају, како се тако од обезглављена народа не би плашили ништа и како би га тиме подвргли потпуно својим зверским ђудима и жељама. Они су то били почели у велико и да остварују.

Настало беше посљедње време. Брегови и шуме беху препуне склоњенога народа. Жртве турскога беснила падаху.

У ово зло време, кад народ српски пишташе под теретом тираније турске, дизаше се у крагујевачкој Јасеници плаховита и страшна олуја, која ће збрисати ту тиранију и земљину суморност разагнати.

Гнусн м поступцима својим дахије створише оно хаотично и револуцијско стање у земљи, које је и њих и турску владавину временом прогутало.

Синови народа српскога, који носеше у срцу освету и мисао о ослобођењу, налазили су се по јасеничким и другим шумадијским околним местима, по горама и брдима склоњени.

Једнога вечера позно сиће неколико одабранијих, знатнијих људи са неколико стотина устаника са околних гора у *Орашцу* у *кућу кнеза Теодосија*. То беше *20-ог Јануара 1804. године*.* Између осталих ту беше *Станоје Главаш*, *Кара-Ђорђе*, *прота Буковички*, *Марко Катик* и многи други знатнији кнезови и људи из народа. Скупиле се из околине ту у кући кнеза Теодосија, да се договоре да устану на Турке, јер се њихова обест више не може трпети. Поседају за трпезу, а неки се сместе онако како су где стати могли, па мезетећи по које парче хлеба са чашицом ракије, договараху се да се устанак формално и редовно отпочне. На разним местима излетале су већ варнице устанка. Као год што свака кућа има свога старешину, исто тако и народу је потребан старешина, који ће руководити послове устанка, и кога ће сви слушати, да не би сваки задирао на своју страну. Већина историјских сведоцаба слаже се, да је тај избор главног старешине над устанком у Шумадији вршен овим редом на скупу у Орашцу. Прво је кандидован *Станоје Главаш*, прослављени хајдук и борац противу турске самовоље и тираније још из ранијега доба. Овај јупак није се ни мало либио, да рече, како је он хајдук и као такав да нема куће ни кућишта,

* Милићевић у својој *Кнежев. Србији* наводи по *Јокићу* да је тога дана бунуо устанак. Али нас Милићевић подсећа и на *Земунски протокол* од 28 Априла 1804 г. где се каже да је устанак бунуо 22 Јануара а не 20. (Милићевић. *Кнежевина Србија* стр. 250 и 251). А у *Крстићевој историји Срба* спомиње се да је то било уочи 4. Фебруара исте 1804 године.

* Ранкеова *Ист. Срп. револуције*, превод Новаковића стр. 80.

** Ранке, превод Новаковића стр. 83.

на не ће штети народ ићи за хајдуком, који у случају неуспеха у рату нема шта ни изгубити. Он предложи сакупљеном народу, да бира за старешину каквога уваженог и поштованог човека из народа, човека са кућом и кућиштем, домаћина који се уме бринути како са своје тако и за опште, народно благо. Према таквоме предлогу кандидација падне на кнеза Теодосија, овога о коме ми пишемо. Овај нам акт јасно сведочи о важности Теодосијевој, коју је у народу имао, кад је народ њега хтео поставити за врховнога старешину над устанком. Кнез Теодосије није се хтео примити тога избора. То је био скроман човек са свима способностима једнога мирољубивога кнеза народнога, који се очински стараше о своме народу. Њега су се коснуде оне несреће и јади, који снађоше народ српски, и он је успамтео свим пламом својих патриотских осећаја за ратом и осветом противу тираничких поступака Турака. Али је овај кнез народни морао одмах дубоко схватити онај велики и тежак задатак, који ишчекује онога, ко се прими врховна старешинства над устанком. Он је морао појмити да то треба да буде човек гвоздена срца и ретких врлина ратничких, поред бистра ума и разборитости. Он је морао увиђати да тежину таквога терета не може поднети осетљиво и благо срце народнога кнеза, који још није тако вичан ратовању. Вероватно је да је брижљиви кнез могао и помишљати на случај неуспеха. Ко ће тада помоћи и заштити народ од турскога беснила, кад би у случају неуспеха српске ствари, Турци овладали земљом и народом, а над револуцијском струјом сјаји ауторитет кнеза народнога!? Мислио је, да би народни кнезови лако тада могли пред Турцима изнети устанак народни као један покрет хајдучки. „Хајдуку могу кнезови којекако изградити опроштење: али ко ће кнезовима помоћи, ако се врате Турци?“* рекао је он. Кнез Теодосије познавао је да да ће оваковоме задатку у оним приликама најбоље одговорити прослављени и храбри четник фрајкорски и хајдучки, чије су срце очеличиле многе тешкоће и неприлике, са којима се сусретао Кара-Ђорђе. Овај љубимац ратничке среће беше добро познат са својег такта војеног изванредног и ретких способности војоводиних. Теодосије кандидова Кара-Ђорђа, којег својим побратимом зваше. Сви сад навале на Кара-Ђорђа да се прими главнога старешинства над устанком у Шумадији. Кара-Ђорђе се изговараше како он неће умети да управља народом, да је зао и љут па хоће одмах да казни, да убије, обеси итд. Онда му кнез Теодосије рече „што ти не знаш, ми ћемо ти казати: а што велиш да си љут и зао па хоћеш одмах да убијеш, баш такви сад и треба.“¹ Најзад

се Кара-Ђорђе, прими управе над устанком српским на Турке. Одмах за тим следовала је по црквеној формалности заклетва изабранога вође народа, да се узајамно сви потпомажу у борби с непријатељима њихове слободе, да сви буду послушни Кара-Ђорђу а он веран народу и народној мисли. Заклетву је извршио прота буковички. Тако је свршен сам акт избора врховнога вође српскога.

Тако је у почетку године 1804. 20-ог Јануара на орашачкој скупштини најуваженијих људи народних, а у кући кнеза Теодосија из Орашца* а не у Орашачкој планини или другога коме месту, решено и заклетвом потврђено: да се диже народ на устанак, да се подузме дело народнога ослобођења. Под кровом кнеза Теодосија, а у средина представника српске идеје за ослобођењем, поникла је и сазрела та идеја.

Кнез Теодосије из Орашца важан је историјски карактер. Он је на скупу орашачком готово био душа покрета устаничког. А орашачка скупштина је базис, на коме се засновада и сретно покренула идеја ослобођења и први устанак на Турке.

II

Операције српске војске противу Турака у 1804-тој години. Делање и рад Теодосијев у вези с том првом годином ратовања

Од како је на орашачком скупу решено да се отпочне устанак на Турке, на распрострањену тога устанка живо се радило. И не само то. Одмах се јавно и отпочело ударање на Турке и околне ханове, у којима беше Турака, а које подизаше и утврдише дахије. Ханове су одмах палили, на пр. орашачки хан и друге, на које су Срби ударали, а Турке убијали. Устанак у Крагујевачкој Јасеници и глас о томе устанку распростирао се по целој Шумадији и Србији врло брзо. Он је будио синове српске да се на оружје дижу, и од ђутљивих паћеника правио је разјарене лавове. Турци са страхом гледаху како се намучени народ лаћа очајничких средстава, да извојује у борби са тиранима своја човечанска права.

Покрет Јасенички ширио се све даље и даље по околним крајевима. За час почеше се прикупљати око изабраног вође и других првака оружане чете народа српског. За час оне почеше гонити Турке, крвожеднике и хијене у људском облику. Пролетајући муњевитом брзином поља и крајеве, осветничке чете ове носише свуда победу српској ствари. Чим се започео

* Ово тврди народно приповедање у околони орашачкој. А мени је причао пензионирани начелник г. Милоје Тодоровић, стари човек и познат са овим стварима. Према томе отпада навод Крстићев у његовој Ист. срп. и Јанић. Ђурића у његовој историји првога устанка, да је договор учињен на неком другом месту. —

* Превод Ранкеове ист. срп револуц. од Новаковића. стр. 92.

¹ Вук, Даница за 1828 г.

WWW.UNI
У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

устанак српски, одмах видимо многа села и паланке, многа места чиста од Турака, за час читаве нахије слободне, спремне за борбу на живот и смрт.

Док је тако у овоме делу Србије, Шумадији, ствар, устанка народнога тако лепо напредовала, диже се и с оне стране *Колубаре*, у земљи *Илије Бирчанина* и *Алексе Ненадовића* народ српски на осветнички поход противу својих угњетача, Турака. Крвождје дахије беху прекинули животе ових великих и у Српству виђених вођа народних у оним тешким временима по Српство. Смрћу Алексе Ненадовића и Илије Бирчанина, тих омиљених кнезова народних, које дахије погубише, припремљено је било земљиште и распирен пламен устанка народног у нахијама ваљевској и шабачкој. Чим тамо дође глас о устанку Срба у Шумадији под Кара-Ђорђем, развију и они устаничку заставу *15-ог Фебруара 1804. године*.

Како је лепо напредовала одмах у самоме почетку ствар српскога устанка, како су Срби побеђивали Турке у једно и исто време на разним пољима бојним, извадићемо један пасаж из мемоара проте Матије Ненадовића и пустити га да он то представи. „Те ноћи кад смо се тукли на Ваљеву видели смо с брда сво небо црвено на *Руднику* који је Кара-Ђорђе и Јанко Катић западали, и то кад види наша војска врло се охрабри, а тако су исто и они (као што ми је после Катић казивао) видели пламен од *Ваљева*; то је било на покладе 28 Фебруара 1804, године, а исти дан и Јаков је на *Свилуви* разбио Турке, и кажу да је око 270 Турака погинуло.“

Одма у исто време и с оне стране Мораве Миленко Стојковић и Петар Добрњац подигоше Пожаревачку нахију и побунише тамошње крајево.

Кад су се овако са више страна сустицали пламенови устанка, они су се најзад слили у једну страховиту буктињу, која ће најпре знатно а по том са свим сажећи турску владавину над српским народом.

Но ми се у Историју 1804-те године не можемо дуже ни више упуштати. Она нам јасно износи обим и успех устанка у тој години. У многим бојевима те године Срби су били готово свуда срећни победници. Они су почели ударати и на велике вароши и градове, утврђене знатним оружаним силама турским.

Кнез Теодосије из Орашца морао је у многим бојевима те године учествовати. Јамачно се је са побратимом својим Кара-Ђорђем побринуо да се набави и набавља непрестано барута, оружја и других ратних припрема и потреба. За тим са Кара-Ђорђем заједно ударно је на орашачки хан и спалили га, па и на друге оближње ханове. У нападајима неким сам а у неким са Кара-Ђорђем заједно учествоваше. Сигурно

је учествовао и у боју на *Руднику* кад су га оно запалили итд. У боју на *Јагодини*, *последњих дана Марта 1804. год.*, био је извесно. Ту га видимо на челу војске од *1500 људи*, тада знатном силом. *Димитрије Ђурић** у својој историји првога устанка спомиње тај бој на Јагодини. Тада су Срби у том нападају на Јагодини зло прошли. Али исти Ђурић спомиње као узроковача изгубљене победе на Јагодини кнеза Теодосија. Он прича како је Кара-Ђорђе био одредио кнеза Теодосија са 1500 војника на Липар да чува друм, којим Турци морају проћи. Док је кнез Теодосије по својој увиђавности тражио згодна места, земљишта, где да се учврсти, Турци уграбе згодну прилику и продру тим друмом. На тај начин било је ометено заузеће Јагодине. Ђурић га неправедно за ово назива издајником, кога је још тада за то Кара-Ђорђе хтео убити, али се, вели он, згодно склони тада испред разјареног Кара-Ђорђа. Узрок неуспеха на Јагодини извесно је мало дубљи. Непромерена добро снага противничка у вези са другим недостацима, а не ова слабачка околност, узрок је недаћи на Јагодини. Где су ту теретне околности, где факта, да се кнез Теодосије чак и издајником назове? Је ли шуровао са Турцима? Је ли потплаћен од њих, шта ли? Кнез Теодосије радио је према мишљењу своје онако, како да боље испадне, а не ваљда горе, јер му то никакав интерес не налагаше да рђаво чини за народ српски.

На једном месту у својим мемоарима* спомиње прота Матија Ненадовић кнеза Теодосија. Прота прича на том месту како је пошао био да нађе Кара-Ђорђа, да му прочита нека писма и да се договоре о једном плану војевања. То је било одмах некако после ове битке на Јагодини. „Дођем у Орашац крагујевачки“, прича прота, и на брду сретнем кнеза Симу Марковића и Теодосија кнеза из Орашца, распитамо се и они ме по оцу познаду, сјашимо и поседамо у пољу. Питају ме шта ми горе чинимо? Ја кажем да ми Шабац бијемо и да већ и топ имамо и кажем им, да сам ја пошао Црном Ђорђу да се договоримо да један план узмемо, јер се, вели, он туче с Турцима тамо, а ми горе, а ништа се не договарамо, а ево писма које морам да му прочитам и на њих одговор да пошљемо. И њима прочитам писмо. Вели кнез Теодосије: „попо, како си ти писао а ти пиши опет и одговори на то писмо, да Црни Ђорђе не зна писати а нема ни писара, он само зна Турке тући, но се ти врати.“ Али им прота каже да он мора Кара-Ђорђа наћи. „Кад они виде да ме не могу никако да врате“, наставља

* Гласник IV. стр. 145.

* Стр. 80.

WWW.UNILIB.RS
УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

прота даље у својим мемоарима, „рекну ми те уклоним све моје момке на страну, а тако и они учине, па онда искрено ми кажу: „ми смо“ веле „арекјуче ударили на Јагодину, а писмо знали да је Кучук-Алија са Крцалијама дошао, и ту нас Турци разбију, и Јагодину оставимо, и отишао је Црни Ђорђе по оном крају искуљати војску, и ми сад идемо у врбовку, пак ћемо опет до који дан ићи Ђорђу.“ Тиме они мене поплаше, што не знаду где је Црни Ђорђе. Вратимо се заједно код збегу у Кљештевици и ту ноћимо. Ја те ноћи пренишем она писма и дам копије да они Црном Ђорђу даду и тако ја опет дођем у Шабац.“ Овај пасаж баца мало светлости на истинити исход битке на Јагодини. Види се јасније шта је главни узрок неповољноме свршетку те битке од стране Срба, а не Теодосије. Овај нам пасаж открива још једну значајну радњу кнеза Теодосија, која је ишла у прилог устанка. То је она „врбовка“, коју прота спомиње.

Јаснијега и мало детаљнијега спомињања и напомена о раду Теодосија немамо. Али то не значи, да он није учествовао и даље кроз сву 1804-ту годину, у ратовима и свима важнијим пословима народним. Брзи догађаји те године изнесе на видик многе чувене и сретне ратнике, а та брза струја не вођаше више. рачуна о мудрим и патриотичним кнезовима народним. То је била бурна епоха рата и бојева. Историја и причања оставила су спомена само о онима, који се прочуше у току тих бурних дана храброшћу и способношћу на бојноме пољу. У учествовањима својим на државним пословима и бојноме пољу вазда је кнез Теодосије морао бити потчињен коме знатијем или већем старешини. Нигде он није био самосталан заповедник каквога већег одељења војске, са којом би починио знатније дело какво. У народу се прочуше нови и јуначни људи, који се осилише и узеше као војводе све у своје руке. Све се потчинило великим господарима војеним. И према томе све што чињаху ови други, све је то било у име тих великана. Отуда нема напомена ни о кнезу Теодосију. Остадоше титуле кнезова, али сила беше у рукама вођа. Може бити да кнез Теодосије, не беше тако вичан војевању и старешинству, можда његов ратнички рад није заслужио поред оних војвода великих, засебних напомена савремених и доцнијих писаца. Али је ипак извесно да је он чистим срцем потпомагао отпочети рад народнога устанка кроз целу 1804-ту годину. Он је потпомагао устанак и радио у њему било учествовањем у бојевима, било вртовањем у војску, ширењем устанка, набављањем ратна материјала и припремом ратних потреба и т. д.

III

Сцена у Пећанима. Смрт кнеза Теодосија
У таквоме раду пролажаше прва година ратовања

Срба са Турцима. Готово цела Србија беше ослобођена, сем још неколико главних градова. Цео се народ бежаше узбуњно и дигао да се ослободи. Изгледу за српску ствар бежаху сјајни.

1804-та година приближаваше се својем крају, али се затезаше жица пријатељства између Кара-Ђорђа и кнеза Теодосија.

На пролеће 1805-те године беху одредили сви важнији поглавари народни и војени доћи на скупштину у Пећане, више Остружнице. Ту би размислили се и договорили шта им у напредак чинити ваља, договорили би се о даљим пословима својим, склопили војени план за освојење Београда од Турака, поделили између себе послове и т. д.

Али одређено беше да се у Пећанима одигра и једна драма, у којој трагични јунак би кнез Теодосије.

На овај скуп у Пећанима дође Кара-Ђорђе са неколицином својих, кнез Теодосије из Орашца са неколико својих људи, и још доста поглавара, а совима и војника искупи се у Пећанима. Ови главари и војници, онако у знатном броју, приспеју у Пећане некако пред вече, подигну колебе и улогоре се на једној пољаници, у наоколо свуда окруженој шумаром, и поставе свуда у наоколо страже. То је било у очи самога Ускреса.

С каквим ли је расположењем душе морао доћи кнез Теодосије на овај скуп?

Кара-Ђорђе беше најплаховитији човек времена свога. Он беше строги заповедник у устанку. То беше човек челична карактера и гвоздене воље. Он тражаше безусловну послушност и од првих људи ондашњих. Човек, коме Теодосије прокрчи пута старешинству а ратна срећа украси га лаворикама и силом, беше охол, моћан и страشان господар свима. Чим он ступи на чело устанка, отпочиње се ера његове гвоздене владавине. Пушком и сабљом дизаше он народ на устанак врло живо, исто као и плаховита олуја што пламен све више разбуџава. Тиме је он ширио и сопствену власт своју. Али радећи тако енергично, често, врло често падао је Кара-Ђорђе у погрешке недостојне довољно велика човека. Плаховит, охол пуцао је он одмах на свакога, где му се учини да је ко крив. Од некога времена поче страшно и неправедно кињити Теодосија, Чак му поче отимати кнежевину. Кара-Ђорђе поче мало по мало смањивати круг кнежевине Теодосијеве. Некада њих двојица делише силу и власт над крагујевачком нахијом, али се временом прохте силноме господару Ђорђу да нема ортака у власти над том нахијом, прохте му се да приграби сам сву ту власт у своје

руке.* На тај је начин Кара-Борђе хтео лишити једнога од најважнијих кнезова народних у своје доба свакога уплива у народу.

С друге стране кнез Теодосије нам је овеани тип ондашњег народног кнеза. Човек са пошвеним мислима, мирољубивим карактером, радио је онако, као што је Кара-Борђе као врховни заповедник наређивао. Али она гвоздена управа Кара-Борђева, под којом се тако тешко дисаше, она несигурност живота у најмањој погрешци од плаховитог Кара-Борђа, оно отимање кнежине, убијаше понос па чак и вољу за животом Теодосију. — А пошто је и он био поглавар и народни старешина, држао је да му је слободно и по који савет и напомену дати Кара-Борђу. Ово у толико пре што је на орашачком скупу Теодосије у име своје и других кнезова рекао, да ће и они што Кара-Борђу рећи, показати. Али је Кара-Борђе силом и славом узнео се тако био, да већ више не гледаше ни на какве напомене и примедбе кнежева. Шта више, он за то и поче мрзети Теодосија, и да би га лишио свакога уважања и уплива, поче му одузимајући мало по мало кнежине његове, и смањивати му је и ограничавати његову важност и силу.

Диста, врло је тешко посматрати и пргати душу и расположење једнога до срца увређенога човека, врло тешко констатовати све околности, које вређаху осетљивост Теодосијевој.

Многе писмене напомене о Теодосију слажу се у томе, да је он једино из таштег словољубља омрзао био Кара-Борђа, да га је мрзео свом ватром својих осећаја једино из властољубља. Па и сам *Милевић* вели:* — Теодосије није провиђао силу и обим устанка, нити нови ред ствари који је устанак произвео. Он је сметнуо с ума и једну врло обичну народну пресуду која вели: „Ко ради онај и суди.“ Кад је доцније видео да је све изашло другојаче; Турци у земљу не уђоше, њихова се власт не врати, кнезовска лојалност оста без употребе, онда је почео замерати Вожду сад ово сад оно.“ Дакле и из ових речи види се да је новим редом ствари увређено властољубље Теодосијево, и да је отуда замерео Теодосије вожду „сад ово сад оно.“

Да ли је могући био мотор мржњи између Кара-Борђа и Теодосија властољубива тежња овога посљедњег поред наведених факта која истинитије говоре.

Кнез Теодосије није могао бити завидљив Кара-Борђу и његовој сили и моћи. Он није могао бити човек тако слабог, тако ниског карактера. А свуда је верно и свесрдно слушао и извршивао налоге Кара-

Борђе. А да кнез Теодосије не беше властољубив, сведочи нам најсјајније онај факат, што он ту част првога старешине свечано одбаца, кад му је пре Кара-Борђа понуђена била на ономе орашачком скупу. Да је он толико властољубив био, зар би он у средини бурна одушевљења народног за ратом, могао имати када промишљати о тежим странама једнога таквог првога старешине? А ми знамо како властољупци у тежњама својим не бирају начина и пута, којим да им се сујета задовољи и до цели дођу. Они почаст и власт никад не одбацују, а јуре томе тако право, па ма их и живота стало.

Факат је дакле био, да су односи пријатељства између Теодосија и Кара-Борђа охладнели при крају 1804-те године и даље, и они се најзад беху затегли толико, да су једном морали са свим препући. Исто је тако јасно да узрок њиховој мрзости, доцније и свађи, никако није лежао у властољубивости Теодосијевој, као што то многим изгледаше, но у разлозима друге природе.

С овако рђавим расположењем срца морао је доћи Теодосије у Пећане. Онаке тешке и зле прилике у којима се налажаше Теодосије, које смо навели, ледиле су срце и осећање Теодосијево. Истога вечера, како је дошао из Орашца у Пећане, зовне Теодосије у своју колебу Кара-Борђа на вечеру. При вечери за софром почне Теодосије испрва хладно пребацити наглости и плаховитости Борђевој, која не прашта ни за најмању погрешку. Кара-Борђе му одговори, како он не може свима прав бити, како он чини онако, како мисли да ће најбоље бити, а старати се мора најбољему, јер би њега за несрећу осуђивали. Мало прећуте и продуже јести, док ћутање не прекиде Теодосије. Сећајући се свих неприлика својих, он нагињаше говор опет на ону страну, не би ли из одговора Кара-Борђевога могао видети какве год гаранције, да ће све у будуће боље бити. У тим пребацањима једно другоме и у том разговору протицаше време, и они се разиђоше да спавају. Ноћ је делила ова два бурна и силна карактера.

Освануо је велики дан у хришћанству. Беше то празник Христовог ускршења.* Зора је већ плавати почела, а поглавари српски у хришћанској смирености и побожности својој спремаху се да се помолу Господу топлим молитвама. Под једним грмом, на коме запис беше, окупљени главари српски помолеше се Богу и заблагодарише му на милости, коју им је указивао помажући им да срећно отпочну народно ослобођење. После Богослужења тога, честитају један другоме овај велики дан господњи речима, Христос Васкрс“..... За тим се разиђу, а Кара-Борђе и кнез

* Вук, Даница за 1828 годину.

* „Кнежевина Србија“ стр. 262.

* Сима Милутиновић Сарајлија: Србијанка II чест, стр. 55.

Теодосије опет оду заједно доручковати. Ту се сада они дохвате и почну један другоме опет пребацивати. Кнез Теодосије рекне Кара-Ђорђу опет како он никога више не слуша, но се само по својој увиђавности управља, како је плаховит и нагао те одмах за најмању кривицу убија, како треба да је блажији и милостивији и праведнији у управљању и т. д. Ту излије сав жуч свој на Кара-Ђорђа и на неправде њиме почињене.

Стање беше запето тако, да излаза другога не беше но да један од њих више живети не може.

Теодосије не попушташе, Кара-Ђорђе не обећаваше друкчију владавину. Теодосију она владавина, где се сваки час налажаше у страху и брзи за своју рођену главу, чињаше се досадна. Није чарио више ни за свој сопствени живот у тако загушљивој атмосфери.

Све већ беше свршено... Мејдан је требао да покаже на коме од њих двојице остаје даља судба земље.

Докопа Кара-Ђорђе пешану у руке на повиче: „Коекуде, по души те твојој! Кад си знао боље од мене уређивати и заповедати, за што си ме нагонио да се овога посла примим?“ Теодосије кад виде то, како разуме Кара-Ђорђе његове речи и како не прима савете никакве и ни од кога, не показа се ни мало збуњен и неодважан, већ узне и он пешану у руке да брани своје мишљење и част. Они се јаве у отвореном пољу са пешанама у рукама, да се опробају и виде, кога ће срећа послужити да остане жив. У исто време опале из пушака. У тренутку озбиљном, кад је требало живети или мрети, срећа би наклоњена своме љубимицу Кара-Ђорђу. Теодосијева се пушка окиде, пламен јој не састави, а у исто време из пешане Кара-Ђорђево, која га никад не вараше, излети страховита, смртоносна синџирлија, која Теодосију скроз проби лево раме. Снага Теодосијева клону и тело му се стропошта на земљу. Кнез Теодосије би самртно рањен. Теодосијеви људи скоче онога часа на Кара-Ђорђа да га убију. Ту је и Главаш био на повика људи ма да не чине тои да се умире, јер изгубисмо, вели, Теодосија а и Кара-Ђорђе тешко је рањен док у ствари то није било — а дигли смо се на Турке, ко ће, нас предводити, страдаћемо без вође. Људи се тако умире.

Сима Милутиновић Сарарлија у својој „Србијанци“ посветио је неколико листова овом догађају у Пећанима. Али је и код њега властољубивост Теодосијева главни узрок свађи са Кара-Ђорђем, што се никако не да савршено као једини разлог примити. Међу тим на завршетку и сам Сима је мекши и

блажији у оцени Теодосијевој, али му је ипак идеал светлого карактера свуда Кара-Ђорђе. За то га свуда брани и противника његова жигосе. — Пустимо тога великог песника српског, да нам он песничким срцем својим представи последње тренутке живота кнежева и растанак његов са светом, пријатељима и убицом његовим:

„А кнез, видјев смрт за раном грдном.

Скоро зовне близдешене Србе,
Докле г' нагла још не раставила
са свијешћу и живота силам:

„Ам' те браћо, да вам нешто кажем!

„Видите ли тога Црног-Ђорђа,

„Он мен' данас на мејдану доби,

„Ал' поседе ви сви њега знајте!

„Слушајте га сви јединодушно,

„Док је он вам, другога не тражете!

„Вам је у њем срећа ил' несрећа,

„И приклађе нечег' особита!

„Чудноват је, и Бог му помаже,

„Сам он може, што не могу млоги.

„Сад зовните м' и њег' истог амо.“

„Дође Ђорђе и плачући пита:

„Јера кнеже, да од Бога нађеш,

„Сажима ме, те угазих у грех?

„Та знао си да мен' ваља мало!

„Су тим мање што те избјегавах,

„И склањах се, да то прође ипак,

„А не 'вако, ко што не би рада!“

„Ходи Србе да се целујемо!

„Немој мислит' да што жалим на те!

„Јунаштво нас вако награђава,

„То цијену повишава мужа

„Тек дај Воже за општину боље

„С' тим да буде, ја умирем радо!

„Прости Србу, што је било, прошло,

„Од сад' ради шта и како знадеш,

„Ал' ми ћецу Бога ради пази,

„Сиротна су што безглавна само;

„А ја одох куд ће и сви живи,

„Прије, после, свакако ће с' амо.“

Са овим речима од прилике, које песник меће у уста кнеза Теодосија, и морао се растати са светом овај паметни кнез народни.

Тако се завршио живот кнеза Теодосија из Орашца у почетку развоја оних догађаја, који у почетку XIX-ог в. дароваше српском свету ослобођену домовину. Према томе, кнез Теодосије није дочекао да види своју домовину ослобођену, као што је извесно желео. Таква је судбина снашла овога човека, који је већи део свога времена посвећивао користима и интересима народа својег. Заиста је жалосно свр-

* Милићевић, „Кнежевина Србија“ стр. 262. Налик на ово причао ми је о Теодосијевој смрти и мој отац намесник аранђеловачки Милан.

шио тај човек у ономе времену, када његова снага и способност није била на одмет народу! Али историја ипак не може и не сме заборавити једнога од првих српских револуционара у почетку овога века, који се борно за идеју свога народног ослобођења.

Кара-Ђорђе је прекратио живот Теодосијев. Али можемо ли овога великог паћеника још и ми кривити кад је оплакао за Теодосијем и одмах се покајао? Он је и овом приликом осетио велику слабост своју у бујности, наглости и плаховитости својој

Чувени немачки историк Ранке у својој Историји Српске револуције * карактеришући Кара-Ђорђа вели: „У осталом је био врло добричина; лако је веровао, ако му је ко штогод рђаво за другим говорио, па нека је и сам био уверен о противном пре два три тренутка; а кад се већ расрди па прсне, онда га ниси могао ничим утишати. Није хтео ни толико дангубити да каже момцима: убијте га! он је убијао сам и није жалио никога. *Макар што је кнез Теодосије био узрок, те је он дошао у достојанство, он га је оштр убио.* После му се обично ражало, те би му и сузе удариле и онда је имао обичај рећи: Бог убио онога, који је крив кавзи.“

Рањена кнеза Теодосија однесу из Пећана кући у Орашац. Ту су га лечили и старали се да му помогну да оздрави. Али рана беше опасна, и после не-

кога времена, проведеног у тешким боловима, овај народни кнез издахну.

Тело кнеза Теодосија је укопато близу садашње орашачке школе основне и цркве, а ту близу и кућа му је била. На ономе месту, са којег је отпочео радити за народ, јесте и укопан. Једна проста камена плоча без икаква натписа и данас показује који прође место, у које су сложени земни остаци овог кнеза.

*

Скоро је 80 година како Теодосије погабе. Али како је драга успомена на кнеза у народу и после толико дугог времена. Прође ли поред његова гроба од оних, који му за судбу знају, не може а да иоле осетљивје срце тужно не зајечи над слабости-ма људским, чије су жртве овакви гробови. Близу његове некадашње куће, близу места са којег се покре-нуло дело устанка народног, — а најзад и близу гроба Теодосијева, — из успомене на њега и мнуде догађаје, подигнута је баш ту лена црквица сеоска, а даље и школа.

У колико имадох података о овој личности, сматрах за дужност у некој целини изнети на јавност рад и судбу овога човека.

Потомака кнеза Теодосија има блиских и даљих врло много по Орашцу, Аранђеловцу и околини.

Ник. М. Савић,

Филозоф IV ГОДИНЕ.

* Превод Новаковића стр. 147.

КРИЛОВЉЕВЕ БАСНЕ

1.

Помор звериња

Најљући бич неба, страх и ужас природе — по свима шумама и гудурама бесни помор зверова; зверови се умирили и сневеселили; адска су врата широм отворена; смрт риче и грми по пољима, пећинама и планинским висинама. Свуда се виде жртве њене свирепости. Неумољива смрт коси зверове као оштра коса једру траву. А они, који су још у животу видећи пред ногом смрт, једва се крећу, страх их је са свим обузео. Рекао би човек, да нису то они љути зверови, — тако су мирни и поштени! Курјак не дави овце и смиренији је од сваког монаха; лисица се са кокошкама помирила, в у јазбини пости и каје се, — јело јој и на ум не пада. Голуб се одвојио од голубице. У оваквој беди и невољи, лав сазива зверове на савет. Све животиње прикупише се и око лава поседаше, очи на њега упреше, па с пажњом слушаху

шта ће он рећи. „О, другови моји!“ отпоче лав, „за наше велике грехове, ми смо навукли на се страшни гњев богова; — и онај међу нама, који опажа да је најгрешнији, нека себе добровољно принесе на жртву боговима! Може бити, да ћемо тиме богове задовољити, и топлотом усрдношћу наше вере њихову жестокост умекшати. Вама је свима познато, другови моји, да у историји нису ретки примери таквих добровољних жртава. И тако, метући руку на срце, нека сваки исповеди овде свој грех јавно, шта је кад погрешно — намерно или ненамерно. Време је да се покајемо, другови моји! Ах, ма да ми је и сувише тешко, ипак морам признати, да и ја нисам без грехова. Јадне овчице, ни криве ни дужне, давио сам и јео; а по некад — ко је без греха? нисам штедео ни чобана. За ове моје грехове, ја се предајем добровољно на жртву. Но боље ће бити, да најпред свиредом своје грехове исповедимо, па ко их највише

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

има, тога на жртву боговима да принесемо, а то ће и боговима бити угодније.“ „О, добри и предобри царе наш! говораше лисица, зар ти твоје поступке за грех сматраш? Ако ми нашу плашљиву савест за свашта будемо слушали, ми ћемо од глади скапати. У исто време, веруј ми царе наш, да је за овце велика част, ако се ти смилујеш да њих једеш. А што се тиче чобана, ми те сви овде молимо, да њих не треба штедити, — они су то и заслужили. Јер тај безрепни род само осветом дише, и противу нас царевима нашим жалбе пише.“ Кад лија доврши, за њом и остали почеше тако исто лаву говорити, и сваки се утвриваше и ласкаво доказиваше, како лав није крив. После лава и споведише своје грехове: медвед, тигар и курјак. И за њихове грехове, нико ништа не смеде рећи, нити им што пребацити. Сви на овом скупу, који беху богати — или оштрим канџама, или јаким зубима, остадоше — не само прави, но и свети. Дође ред на смиреног вола, да и он своје грехове исповеди. „И ми смо криви,“ започе во. „Пре пет година беше веома јака зима, а у домаћина не беше сена; ђаво ме на грех натента, те из поповог пласта једну прегршт сена извукох и поједох. „Још јадни во и не доврши, кад ти се подиже страшна вика — вичу медведи тигрови курјаци: „Гледајте каква је он допов и разбојник! туђе сено да краде и једе! Није ни чудо, што су богови према нама тако строги. Он је — рогата скотина крив; њега треба за злочинства на жртву принети, због њега је таков страшни помор међу зверовима!“ Јадног вола осудише, и на гломачу повалише.

И међу људима чује се пословица: Ко је смиренији, тај је и кривљи.

2.

Магарац и славуј

Магарац угледа славуја, па му поче овако говорити: „Слушај, пријатељу, ја сам чуо а и људи ми причају, да си ти изредан певац. Ја бих веома желео, да само послушам твоје певање, и да оценим, да ли је заиста тако велико твоје знање.“ И славуј отпоче своје умилно певање: зацвркута, зашипта на хиљаду начина, — песму преде из милога гласа, она се одлеже по шумама и дубравама, — све слушаше тог певца и љубимца зориног: утишали се ветрићи, ућугале остале тице; пастир и пастирка, тек помало дишући, наслађаваху се дивном песмом славујевом, и тек изретка пастир се на пастирку осмехне. И певац сврши... А магарац, климајући главом — рече: „Не треба лагати, ти изредно певаш; са задовољством твоја се песма слушати може; али је велика штета што ти ниси познат с' нашим петлом. Кад би и ти

код њега мало поучио, ти би далеко лепше певао.“ Кугавни славуј, чувши такав суд, прну и одлете...

Нека и нас Бог избави од таквих судија!

3.

Орао и паук

На високим кавкаским планинама, на столетњем кедру, орао стајаше, и својим оштрим оком разгледаше велику просторију пред собом. Чињаше се, да он одатле види крај света: Тамо се реке по дубравама вијугају, шуме и ливаде цветају, и одеде се у своје пролетње рухо; тамо по даље, валовито каспско море као крило гавраново црнука се. Уживајући и наслађајући се с ове висине, што се дигла под облаке, орао поче благодарити Зевсу овако: „Хвала теби Зевсе, који управљаш светом, ти си се смиловао те ме обдари таким крилима и таким летом, да за мене нема недоступне висине. С ове висине, на коју нико не може узлетети, ја се наслађавам васеленском дивотом.“ „О, о! како ми се чини, ти си велики хвалција,“ рећиће орлу паук који повише њега на граници стојаше и паучину плетијаше. „Погледај мало боље, е да ли ја ниже тебе стојим?“ Орао подиже главу, погледа горе; и заиста паук на граници више њега паучину плете. „А где! откуда ти, на тој висини?“ запита орао паука. И онај, који по жешће лети, ретко се кад усуди да овде узлети; а ти, који си слаб, па немаш ни крила, е да ли си могао овде домилети?“

— „Не, ја се на то не бих смео решити.“

— „Па откуда ти овде?“

— „Ја сам се ухватио за твој реп, и ти си ме изнео; но овде ја се умет држати и без тебе. И за то молим, немој се преда мном хвалити, и знај, да ја...“ У тај пар ветар ђарлину, и мој паук — заједно са својом паучином стрмоглави се, и оде у бездан.

Ја не знам, како се вама чини, а ја бих рекао, да на овакове паукове врло често личе они, који се и без знања, и без труда, лећу на висину — држећи се за скут великаша; и у овом положају, тако су надувени, — чисто би човек рекао, да им је Бог орловски лет даровао. И само треба да ветар духне, и ето их заједно с паучином у бездан...

4.

Квартет

Несташни мајмун, магарац, јарац и медвед, договоре се да свирају квартет. Набаве ноте, бас, алат

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

и две виолине, па седну на ливади под липом, да својом вештином удиве свет. Развуку гудалима, али ништа не излази, и чује се само дерњава. „Станте браћо, станте! повика мајмун, почекајте мало, — како ми се чини, ви не знате удесити свирање, ви не седите како треба. Ти медведе седи с басом према алту, ја ћу као дишкант сести према секунду, и тада ћете видети како ће наше свирање поћи, али ћемо приморати шуме и планине да нам играју.“ Послушаше мајмуна, и поседаше, па свирати започеше; но опет свирање не иде. Тада ће магарац рећи: „Станте, ја сам пронашао узрок, треба по старешинству сести, и тада ћемо зацело лепо свирати.“ Послушаше магараца, седоше по старешинству и свирање још горе пође. Почеше се још више свађати где ће ко сести. На ту њихову ларму долете славуј. Они се обрате к њему с молбом, да их он научи како ће сести, и њихов квинтет у ред довести „Имамо,“ рекоше и ноте, и виолине, само нам кажи како ћемо сести.“ На то им славуј одговори: „ко хоће да буде музикант, томе је потребно знање, па и уши од ваших понежније, — а ви пријатељи, ма како сели, опет не можете бити музиканти.“

5.

Лабуд, штука и рак

Лабуд, рак и штука договоре се једном да вуку натоварена кола, и сви се троје у њих упрегну. Запеше из петних жила, али се кола ни с места не крећу. Товар им се чињаше лак, но лабуд тегли у облаке, рак назад, а штука опет тегли у воду. А ко је крив ко ли прав, ми решавају нећемо, но само су кола и сада тамо.

Кад међу друговима сагласности нема, никад им посао неће бити добар; од њихова рада не само да нема користи, већ долази често и штета.

6.

Лав у лову

Пас, лав, курјак и лисица живљаху у комшилуку и међу собом овакав уговор начине: да сви у друштву звериње лове, и све што улове, да подједнако деле. Случајно, прва лисица улови јелена, и пошље својим ортацима посланике, да дођу и лов поделе. Дођоше сви, па и лав. Ширећи своје опстре канџе, и посматрајући своје ортаке, раскиде јелена на четири дела, па рече: „Нас, другови, има четири; и ја сам јелена на четворо и поделио. Сад хајте да делимо. Ево гледајте, овај први део припада мени по уговору; овај други за то што сам лав; овај трећи за то, што

сам од свију јачи, а овом четвртим ма ко нека се од од вас усуди шапу пружити, тај неће жив с места устати.“

7.

Мушица и пчела

У пролетње време кад воћке цветају, у једној башти на гранчици, стојаше мушица а тихи ветрић љубљаше гранчицу. Видећи пчелу, како око цвећа облеће и мед прикупља, поносито рече: „Боже мој, како те није срамота да леђствујеш од јутра до мрака! Кад би ја на твој месту била, ја би се просто убајатила! Ево на пример ја живим као у рају, као бубрег у лоју. Ја се само о томе и старам, како ћу летети по баловима и гостима; и не хвалећи се, мени су у вароши све господске и трговачке куће познате. Кад би ти само видеда, како ја тамо уживам! Где је свадба или имен-дан, тамо сам прва ја. Из порцуланских тањира једем, из кристалних и сјајних чаша слатка вина пијем, и пре свију гостију узимам од слаткиша оно што ми се допада. „Све ми је то познато,“ рећи ће пчела, „али сам чула, и на гозбама где се покажеш ти, сваки се на те мршти, — а често те и на поље терају.“ „Чудна ми чула,“ рећи ће муха: „Терају ме на поље! Ако ме истерају на један прозор, ја улетим на други.“

8.

Орао и кокошке

Поносити цар птица, орао, желећи да се наслади ведром даном, извије се по више облака — тамо, где муње светлуцају. Спустивши се с облачних висина цар птица падне на кошару, да се ту одмори. Овако место за цареве није истина пристojно; али, шта ћеш и они имају својих ђуди. Може бити, да је он хтео да учини почаст кошари, а може бити да у близини не беше високога грма или високе стене, где би му далеко пристojније било пасти и одморити се. Постојавши мало на првој кошари, прне и на другу прелети. Видећи то тршава квочка, рећи ће својој комшиници: „За што су орлови у таком поштовању? е да ли за то, што добро лете? Ако је то, и ја, само ако хоћу могу прелетити с кошаре на кошару. Не будимо од сад луде, нити сматрајмо орлове да су важнији од нас, ти си сад видеда, да они по низини лете исто тако као и кокошке.“ Орлу се досади оваково брбљање, па ће рећи тршавој квочки: „Имаш право али не са свим. Дешава се, те се орлови и ниже кокошију спусте; но кокоши се никада до облака не могу увисити.“

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

Укупни издатак, на сваку школу посебно, износио је и то :

	у г о д и н и	
	1880.	1881.
д и н а р а		
На Богословију	51.845,63	51.687,27
„ Учитељ. школу у Београду .	63.694,50	86.714,48
„ „ „ у Нишу	—	5.000,00
„ Вишу женску школу	47.893,74	46.827,83
„ гимназију београдску	76.047,97	81.317,02
„ „ крагујевачку	56.799,94	58.464,78
„ „ нишку	13.264,80	17.504,12
„ алексиначку нижу гимн.	8.262,98	9.129,10
„ I београдску „ „	30.185,13	29.756,30
„ II „ „ „	28.973,00	27.271,80
„ ваљевску „ —	14.633,17	15.015,24
„ врањску „ „	—	1.142,95
„ зајечарску	8.038,06	10.309,00

На јагодњску нижу гимн.	14.152,00	13.981,21
„ крушевачку	17.747,43	18.009,00
„ лесковачку	6.411,32	8.046,98
„ неготинску	16.920,96	15.868,59
„ пиротску	5.990,57	9.536,69
„ пожаревачку	20.539,21	18.592,67
„ свилајначку	7.333,98	9.221,42
„ смедеревску	12.855,11	15.586,03
„ ужичку	16.327,57	17.146,59
„ чачанску	15.030,00	16.443,69
„ шабачку	18.877,70	18.785,82
„ београдску реалку	37.533,44	35.440,76
„ великоградску гимназ. реал.	4.528,44	6.060,64
„ горњомилановачку „ „	3.809,40	4.446,18
„ књажевачку „ „	6.230,26	6.156,65
„ лозничку „ „	6.476,15	6.004,14
„ параћинску „ „	5.285,89	4.747,70.

ПРОСВЕТНИ ДОБРОТВОРИ

I

Његово Величанство, Краљ Милан I, приликом свог последњег путовања по Србији, поклонио је 20 д. ц. школи добрињској.

Општина добрињска изјављује Његовом Величанству, свом високом дародавцу, најсрдачнију захвалност.

II

Општина ваљевска, одзивајући се вазда с готовошћу да потпомаже интересе школе и науке, одлучила је још прошлог месеца :

1. да изда из своје касе 206 динара за набавку књига, шестара, табала за цртање и земљописних атласа сиромашним ученицима ниже гимназије ваљевске;

2. да направи о општинском трошку гимнастичке справе за гимназијске ученике, у договору с управом школском;

3. да на рачун општински набави један орман за гимназијску књижницу, у споразуму с управом ниже гимназије; и

4. да, по предлогу управе гимназијске, уступи школском послужитељу стан у кућици авлије школске.

На овако брижљивом одзиву општине ваљевске према сиромашним ученицима и потребама школским изјављује јој се овим путем усрдна захвалност.

III

Пок. Андрија Мијаиловић, б. учитељ крупачки, у срезу нишавском округу пиротском, завештао је књижници о-

сновних школа пиротских све своје, како школске, тако и друге књиге, на број близу 90 комада.

Нека је вечан спомен покојном Андрији !

IV

Г-ђа Илинка, жена пок. Стојана Даниловића, б. трговца из села Стојника, у округу крагујевачком, поклонила је Младеновачкој школи 16 динара да се отуда набави мапа Краљевине Србије

У име учитеља и староца школе младеновачке изјављује се г-ђа Илиници усрдна захвалност на учињеном добру

V

Г. Илија Ц. Живковић, мајор, поклонио је 10 динара сиромашним ученицима и ученицама основних школа у Прокупљу.

У име свију учитеља и учитељака основних школа прокупачких изјављује се овим путем г. Живковићу усрдна захвалност на учињеном добру.

VI

Г. Трајило Грује Падуре, земљоделац из Осаонице, у срезу хомољском, округа пожаревачком, поклонио је школи осаоничкој једно звоно у вредности 78 динара.

На овом поклону изјављује се г. Трајилу усрдна захвалност.

VII

Г. Милоје Нерић, трговац гвожђарски у Ваљеву, поклонио је 20 динара и 20 пара да се за те новце набаве нужне потребе сиромашним, добрим ученицима основне школе каменичке,

Г. Нерићу изјављује се усрдна захвалност на учињеном добру.